

SLUŽBA JAVNOG BILJEŽNIŠTVA U DALMACIJI ZA VRIJEME MLETAČKE UPRAVE – PRIMJER JAVNIH BILJEŽNIKA ZADRA IZ SREDINE 17. STOLJEĆA

Filip NOVOSEL
Hrvatski institut za povijest
Zagreb, Hrvatska

UDK: 347.961(497.5 Zadar)¹⁶
DOI: 10.21857/ygjwrcd4gy
Izvorni znanstveni rad
Prihvaćeno: 10. svibanj 2021.

Iako se bilježnički spisi kao vrlo pogodan arhivski materijal naveliko koriste u povijesnim istraživanjima, sami su njihovi tvorcii u tom smislu uvelike zanemareni. Ovaj rad fokusira se upravo na rad javnih bilježnika kao zasebne profesionalne skupine u gradu Zadru. Kroz analizu specifičnosti njihove službe i analizu samog procesa nastanka te značenja bilježničkih spisa, članak rekonstruira određene aspekte ranonovovjekovnog urbanog društva, ali i pridonosi boljem razumijevanju ove vrijedne vrste arhivskog gradiva.

ključne riječi: javni bilježnici, 17. stoljeće, društvena povijest, Mletačka Republika, Dalmacija, Zadar.

UVOD

Ukratko, možete lako vidjeti kako su glavni među njima [bilježnicima, op. prev.] oni koji se bolje snalaze pri trgovanju, preuveličavaju nesuglasice, remete parnice, krivotvore oporuke, isprave, molbe i zapise te izvrsno znaju obmanuti, prevariti i, po potrebi, krivo prisezati, a isto tako i pisati, imaju obraza činiti razne loše stvari, dopuštaju da se parnice dobivaju putem prijetvornih smicalica, lopovština, kleveta, zamki, nabijanja rogova, podvala, intriga, prijepora, tužbi, obmana: i ne postoji isprava toliko potpuna i sasvim točna te savršeno sastavljena protiv koje se ne bi mogla pokrenuti parnica i kojoj se druga strana ne bi mogla suprotstaviti jer on [bilježnik, op. prev.] uvijek može reći kako ste izostavili pokoju klauzulu ili ste napravili neku drugu pogrešku, nešto krivotvorili, ili će pak naći neku iznimku čime će osporiti valjanost javne vjere ili drugog bilježnika...¹

¹ „In somma tu puoi vedere ageuolmente, che i principali fra loro sono quelli, che fanno meglio trauagliar la piazza, intricar le liti, auuilupar le cause, falsificare i testamenti, gli instramenti, le supplicationi, e i breui, et che fanno eccellentemente ingannare, truffare, et quando bisogna giurar falso, et scriuer falso, hauere ardimento di fare ogni male, nè si lasciar vincere da alcuno in fabricare ingan(n)i frodi, barrierie, calunnie, lacci, caprioni, insidie, intrighi, controuersie, querele, circonuentioni: e non v'è instrumento fra loro tanto intiero, e tanto valido, e tanto solennemente

Ovim je, nimalo pohvalnim riječima talijanski učenjak Tommaso Garzoni krajem 16. stoljeća opisao službu javnog bilježnika svojeg vremena. Štoviše, ovdje prenesen citat samo je manji dio teksta kojim se Garzoni okomio na bilježnike u svojem djelu *La piazza univesale di tvtte le professioni del mondo* prvi put tiskanog u Veneciji 1585. godine, u kojem se nastojao dati prikaz svih postojećih ljudskih djelatnosti. Zbog čega je Garzoni imao tako negativan stav prema bilježnicima teško je reći, ali nikako nije bio usamljen u tome.² Naravno, sigurno su i među bilježnicima, kao i u svakoj profesiji, postojali pojedinci koji su svoj posao obavljali nesavjesno ili površno,³ ali nepobitna je činjenica da je institucija javnog bilježništva bila neizostavna komponenta funkcioniranja društva i prije Garzonija, u njegovo vrijeme, pa sve do danas.

Javno bilježništvo u ranom novom vijeku bilo je već odavno naveliko rasprostranjeno po čitavoj Europi nasljeđujući i nadograđujući praksu nastalu u srednjem vijeku.⁴ Bilježnici su u pravilu bili sveprisutni u životu kako pojedinaca tako i čitavih zajednica, svjedočeći tako velikim i važnim trenutcima jednako kao i svakodnevnim, na prvi pogled nebitnim događajima.⁵ Iako na nižem stupnju pravnih i upravnih funkcija, oni su činili krucijalnu poveznicu između države i svakodnevnih potreba ranonovovjekovnog čovjeka igrajući ulogu zaštitnika pravnog sustava. Bilježnici su pružali pravne usluge najvećem broju ljudi u odnosu na ostale pravnike. Prema tome, redovito su stupali u izravni kontakt sa sugrađanima i strancima koji su ih angažirali za sve moguće svakodnevne poslove te ih je upravo ta neposrednost učinila medijatorima između pisane i usmene kulture, između šireg i užeg shvaćanja kulture. Imajući tako istaknuto mjesto u svakodnevnom životu ranonovovjekovnog čovjeka, neki povjesničari

fatto, che non si poſa litigarui sopra se auuersario alcuno v'è, che voglia co(n)tradire, à quel lo, percioche dirà, ò che vi sia lasciata fuori alcuna clausula, ò che vi è falsità, ò che vi è fraude de(n) tro, ouero opponerà qualche eccettione, per impugnar la fede dell'instrumento, ò del Notaio...“; Thomaso GARZONI, *La piazza univesale di tvtte le professioni del mondo*, Seravalle di Venetia, 1605., 129 (preveo autor članka).

² O drugim primjerima negativnog stava ranonovovjekovnih učenjaka prema bilježnicima, vidi u: Kathryn BURNS, Notaries, Truth, Consequences, *The American Historical Review*, vol. 110, no. 2, Bloomington, 2005., 353 – 354.

³ Na postojanje malverzacija u radu javnih bilježnika u Veneciji upozorio je povjesničar James E. SHAW, The informal economy of credit in early modern Venice, *The Historical Journal*, vol. 61, no. 3, Cambridge, 2018., 623 – 642.

⁴ O razvoju institucije javnog bilježnika, u: Jakov STIPIŠIĆ, *Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi*, Zagreb, 1991., 161 – 162; Laurie NUSSDORFER, *Brokers of Public Trust: Notaries in Early Modern Rome*, Baltimore, 2009., 1 – 2; Darko DAROVEC, *Auscultauerint cum notario. Istrian Notaries and Vicedomini at the Time of the Republic of Venice*, Venezia, 2015., 19 – 42.

⁵ K. BURNS, Notaries, Truth, and Consequences, 352.

ističu kako su bilježnici, zajedno s ostalim pravnim službenicima, uvelike sudjelovali u intelektualnim kretanjima humanizma i renesanse te u određenoj mjeri pridonijeli i u izgradnji novovjekovnih država.⁶

Na temelju gore rečenoga, ne čudi kako su bilježnički spisi privukli pažnju čitavog niza povjesničara. Naravno, pri tome stručnjaci za razdoblje ranog novog vijeka nisu iznimka i ova vrsta građe prepoznata je kao iznimno vrijedan izvorni materijal za istraživanje najrazličitije tematike vezane za ranonovovjekovnu povijest u okvirima historiografije zapadne Europe i Sjeverne Amerike.⁷ Međutim, razni aspekti života samih bilježnika do danas su ostali na marginama istraživačkih interesa i samo im se povremeno posvećivalo više pažnje.⁸ Ovaj rad fokusirat će se upravo na jedan dio spomenute zanemarene tematike. Konkretno, prvenstveno kroz analizu samih bilježničkih isprava, nastojat će se rekonstruirati *curriculum vitae* pripadnika ove profesionalne skupine. Uz prikaz uvjeta u kojima su radili, kroz sam proces nastanka bilježničke isprave od njezine forme i sadržaja do značaja, pokušat će se pojasniti priroda i specifičnosti rada javnih bilježnika na mletačkom istočnojadranskom posjedu u ranom novom vijeku na primjeru djelovanja javnih bilježnika aktivnih u Zadru za vrijeme Kandijskog rata (1645. – 1669.).

Prije početka same analize bilježničkog rada, u ovim uvodnim napomenama trebalo bi još pojasniti motive prostornog i kronološkog okvira istraživanja. Najprije, za istraživački materijal odabrani su upravo zadarski bilježnici jer je grad Zadar, kao centar mletačke Provincije Dalmacije i Albanije, bio od najveće važnosti mletačkim vlastima što je dodatno pojačavalo intenzitet dinamike kretanja njegovih stanovnika i njihovu aktivnost, ne isključujući i same javne

⁶ William J. BOUWSMA, Lawyers and Early Modern Culture, *The American Historical Review*, vol. 78, no. 2, Bloomington, 1973., 305 – 308; Julie HARDWICK, *The Practice of Patriarchy. Gender and the Politics of Household Authority in Early Modern France*, University Park, 1998., 4 – 5.

⁷ Detaljniju ocjenu prepoznatosti ovog arhivskog gradiva u europskoj historiografiji, u: L. NUSSDORFER, *Brokers of Public Trust*, 3.

⁸ Uz ovdje već navedenu knjigu Julie Hardwick, svakako je vrijedno spomenuti i posvećenost samim bilježnicima u istraživanju povjesničarke Donne Merwick, u: *Death of a Notary. Conquest and Change in Colonial New York*, Ithaca & London, 1999. Na problem nedovoljne istraženosti života i rada samih bilježnika upozorile su povjesničarke koje su se bavile upravo javnim bilježništvom u ranom novom vijeku, v. L. NUSSDORFER, *Brokers of Public Trust*, 3 – 4; Maria Pia PEDANI FABRIS, „*Veneta auctoritate notarius*“. *Storia del notariato veneziano (1514–1797)*, Milano, 1996. Također, na temelju upravo navedenih studija, u hrvatskoj historiografiji na ovaj je propust ukazano u uvodnoj studiji objavljene izvorne građe. Gradivo za povijest istočnoga Jadrana u ranom novom vijeku, sv. III. Spisi zadarskoga bilježnika Franje Sorinija (1656.–1659.), u: *Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium* (dalje: *MSHSM*), vol. 60, prir. Lovorka Čoralčić i Filip Novosel, Zagreb, 2021., 1. (u postupku objavljivanja).

bilježnike, zbog čega ga se može smatrati najreprezentativnijim prostorom za jedno inicijalno istraživanje. Ni ratno razdoblje, naravno, nije odabrano nasumično. Naime, dugo trajanje ovog mletačko-osmanskog sukoba koji se u velikoj mjeri odvijao na prostoru Provincije nije moglo imati jednak intenzitet cijelih četvrt stoljeća te je u usporedbi s najintenzivnijih prvih pet godina ratovanja u Dalmaciji, posljednjih 10 bilo gotovo potpuno mirno.⁹ Stoga, uz sve specifičnosti bilježničkog posla, oscilacije u vojnoj aktivnosti i ratnoj opasnosti donekle su poslužile kao okvirni model za komparaciju rada u različitim prilikama uvjetovanim vanjskim faktorima, u ovom konkretnom slučaju tijekom stvarne ratne ugroženosti i za vrijeme prividnog mira.

O ISTRAŽENOSTI I KORIŠTENOSTI GRAĐE JAVNIH BILJEŽNIKA U HRVATSKOJ HISTORIOGRAFIJI

U uvodnom dijelu rada spomenuto je kako su spisi javnih bilježnika već prepoznati kao vrijedan materijal za razne istraživačke svrhe. Međutim, postoji velika razlika u istraženosti i korištenju spomenutih dokumenata za pojedino razdoblje, stoga dok je srednji vijek relativno dobro zastupljen kako u objavljivanju same građe tako i u njezinu korištenju u istraživanjima, razdoblje ranog novog vijeka tek je načeto, pogotovo kada je riječ o objavljivanju građe.

Izgleda da su srednjovjekovni bilježnici u neusporedivo većoj mjeri privlačili domaće povjesničare što je rezultiralo ne samo brojnijim rezultatima već i stvaranjem određene tradicije. Naime, njihovu je vrijednost prepoznao još na samom početku 20. stoljeća Milan pl. Šufflay posvetivši se bilježničkoj službi u srednjem vijeku u svojoj knjizi *Die Dalmatinische Privaturkunde*.¹⁰ Na njegov su se rad u međuratnom razdoblju nekim svojim istraživanjima nadovezali Marko Kostrenčić, Miho Barada i Gregor Čremošnik,¹¹ da bi se u drugoj polovici 20.

⁹ O razvoju vojnih prilika u Dalmaciji tijekom Kandijskog rata, u: Domagoj MADUNIĆ, *Defensiones Dalmatiae. Governance and Logistics of the Venetian Defensive System in Dalmatia during the War of Crete (1645–1669)*, doktorska disertacija, Central European University, 2012., 72 – 128; Josip VRANDEČIĆ, *Borba za Jadran u ranom novom vijeku: mletačko-osmanski ratovi u venecijanskoj nuncijaturi*, Split, 2013., 47 – 135.

¹⁰ Milan pl. ŠUFFLAY, *Die Dalmatinische Privaturkunde*, Wien, 1903. Knjiga je prevedena i na hrvatski jezik. Milan ŠUFFLAY, *Dalmatinsko-hrvatska srednjovjekovna listina. Povijest hrvatskog notarijata od XI. do XV. stoljeća*, (prev. Darko Sagrak), Zagreb, 2000.

¹¹ Marko KOSTRENČIĆ, *Fides publica (javna vera) u pravnoj istoriji Srba i Hrvata do kraja XV. veka*, Beograd, 1930.; Miho BARADA, *Dvije naše vladarske isprave*, Zagreb, 1937., 13 – 14; Gregor ČREMOŠNIK, *Notarijat Lastova u srednjem vijeku, Jugoslavenski istorijski časopis*, sv. V, br. 1-2, Ljubljana – Zagreb – Beograd, 1939., 40 – 103.

stoljeća prvenstveno s pravnog aspekta bilježnicima bavio Lujo Margetić,¹² a u svojoj analizi Zadarskog statuta iz 1305. godine nije ih zanemario ni Ivan Beuc.¹³ Nadalje, na njihovu vrijednost za istraživanje društvene povijesti upozorio je Tomislav Raukar,¹⁴ a objavljivanju same građe zadarskih bilježnika u seriji *Spisi zadarskih bilježnika* posvetili Jakov Stipišić i Mirko Zajčić te u novije vrijeme i Robert Leljak.¹⁵ Uz zadarske, u ediciji Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti *Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium* pokrenuta je i serija pod nazivom *Splitski spomenici* u kojoj su do sada objavljena dva sveska spisa splitskih srednjovjekovnih bilježnika, a u raznim je publikacijama poduzet i rad na objavljivanju građe šibenskih bilježnika istog razdoblja.¹⁶ Bitno je naglasiti kako se interes za srednjovjekovne bilježnike nastavio do danas pa su ovoj temi svojim istraživanjima iz različitih perspektiva, prateći suvremena historiografska dostignuća te fokusirajući se u nekim slučajevima upravo na živote samih bilježnika, doprinijeli i medievisti novije generacije.¹⁷

¹² Lujo MARGETIĆ, Funkcija i porijeklo službe egzaminatora u srednjovjekovnim komunama Hrvatskog Primorja i Dalmacije, *Starine*, knj. 55, Zagreb, 1971., 191 – 210; Lujo MARGETIĆ, O javnoj vjeri i dispozitivnosti srednjovjekovnih notarskih isprava s osobitim obzirom na hrvatske primorske krajeve, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, sv. 4, br. 1, Zagreb, 1973., 5 – 79.

¹³ Ivan BEUC, Statut zadarske komune iz 1305. godine, *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu*, vol. 2, no. 1, Pazin – Rijeka, 1954., 500 i dalje.

¹⁴ Tomislav RAUKAR, O izvorima i historiografiji za povijest Zadra u XV. stoljeću, *Historijski zbornik*, god. XXXI-XXXII, Zagreb, 1978. – 1979., 281 – 306.

¹⁵ Spisi zadarskih bilježnika Henrika i Creste Tarallo, 1279. – 1308., u: *Spisi zadarskih bilježnika*, 1, prir. Mirko Zajčić, 1959.; Spisi zadarskih bilježnika Ivana Qualis Nikole pok. Ivana Gerarda iz Padove 1296. – 1337., u: *Spisi zadarskih bilježnika*, 2, prir. Mirko Zajčić i Jakov Stipišić, Zadar, 1969.; Spisi zadarskog bilježnika Franje Manfreda de Surdis iz Piacenze, 1349. – 1350., u: *Spisi zadarskih bilježnika*, 3, prir. Jakov Stipišić, Zadar, 1977.; Andrija pok. Petra iz Cantua, 1353. – 1355., u: *Spisi zadarskih bilježnika*, 4, prir. Robert Leljak, Zadar, 2001.

¹⁶ Za splitske bilježnike v. Splitski bilježnički spisi, sv. I. Spisi splitskog bilježnika Ivana pok. Čove iz Ankone od 1341. do 1344., u: *MSHSM*, vol. 53, prir. Jakov Stipišić i Ante Nazor, Zagreb, 2002.; Splitski bilježnički spisi, sv. II. Spisi splitskog bilježnika Albertola Bassanega od 1368. do 1369. godine, u: *MSHSM*, vol. 59, (prir. Branka Grbavac, Damir Karbić i Arijana Kolak Bošnjak), Zagreb, 2020. Za šibenske bilježnike v. Mirko ZAJČIĆ, Spisi šibenskog notara Slavogosta, *Starine*, knj. 44, Zagreb, 1952., 201 – 296; *Zilio pok. Gulielma de Albanis de Regio: bilježnički zapisi iz 1398. i 1400. godine*, prir. Josip Kolanović, Zadar, 2016.; *Šibenski bilježnici: Bonmatej iz Verone (1449. – 1451.)*, prir. Ante Birin, Zagreb – Zadar – Šibenik, 2016.; *Šibenski bilježnici: Juraj de Dominicis (1469. – 1470.)*, prir. Ante Birin, Zagreb – Zadar – Šibenik, 2018.

¹⁷ O tome u: Zoran LADIĆ, O procesu demokratizacije u pisanju kasnosrednjovjekovnih privatno-pravnih bilježničkih isprava u istočno-jadranskim komunama, *Zbornik Odsjeka povijesnih znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU*, vol. 32, Zagreb, 2014., 39 – 66; Zoran LADIĆ, *Last will: passport to heaven. Urban last wills from late medieval Dalmatia with special attention to the legacies pro remedio animae and pias causas*, Zagreb, 2012.; Goran BUDEČ, *Svakodnevni život stanovnika Šibenika u drugoj polovini XV. stoljeća u zrcalu inventara i oporuka s posebnim osvrtom*

S druge strane, interes hrvatske historiografije za ranonovovjekovne bilježnike u bilo kojem pogledu iznimno je malen u usporedbi s upravo prikazanim srednjovjekovnim. Kada se još u obzir uzme količina sačuvane arhivske građe i stupanj njezine objavljenosti, razlike između srednjeg i ranog novog vijeka dodatno se povećavaju. Ipak, ne može se reći kako je ova tema u potpunosti zanemarena. Kako se već naglasilo u uvodnim napomenama, mnogi autori koji se bave nekim aspektom društvene povijesti ranog novog vijeka svjesni su važnosti bilježničkih spisa te se više ili manje na njih usputno osvrću, dok im neki posvećuju i više pažnje. Iako to donekle vrijedi i za hrvatsku historiografiju, većih studija napisanih od strane domaćih povjesničara ipak nedostaje. No, postoje korisni modeli koje su stvorili neki strani povjesničari. Uz već ranije navedene, ovdje svakako treba spomenuti švicarskog povjesničara Stephana Karla Sander-Faesa čija se analiza urbane elite grada Zadra sredinom 16. stoljeća temelji upravo na ovoj vrsti građe,¹⁸ a među onima koji su se problematikom bilježničke kancelarije bavili u kontekstu Mletačke Republike ili posebno istočnojadranske obale svakako se ističu talijanska povjesničarka Maria Pia Pedani Fabris i slovenski povjesničar Darko Darovec.¹⁹ Zbog, kako će se u nastavku pojasniti, utjecaja javnog bilježništva s Apeninskog poluotoka na istočni Jadran, upravo talijanska historiografija u velikoj mjeri može poslužiti za bolje razumijevanje bilježničke službe, a uz razne studije šireg vremenskog raspona, osim spomenute

na razinu materijalne kulture, doktorska disertacija, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, 2013.; Anita BARTULović, Prilog životopisu zadarskoga bilježnika Petra Perencana (1365. – 1392.), *Povijesni prilozi*, god 35, br. 50, Zagreb, 2016., 49 – 69; Irena BENYOVSKY LATIN, Sandra BEGONJA, Nekretnine u notarskim dokumentima 13. stoljeća: primjeri dalmatinskih gradova (Zadra, Šibenika, Trogira, Splita i Dubrovnika), *Povijesni prilozi*, god. 35, br. 51, Zagreb, 2016., 7 – 39; Branka GRBAVAC, *Notarijat na istočnojadranskoj obali od druge polovine 12. do kraja 14. stoljeća*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2010.; Branka GRBAVAC, Notarska služba i komunalno zakonodavstvo – notari u statutima Raba, Zadra, Šibenika, Splita i Trogira, u: Sacerdotes, iudices, notarii...: *posrednici među društvenim skupinama*. Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa 2. istarski biennale, sv. 2, gl. ur. Neven Budak, Poreč, 2007., 53 – 76; Branka GRBAVAC, Notari kao posrednici između Italije i Dalmacije – studije, službe, seobe između dvije obale Jadrana, *Acta Histriae*, god. 16, sv. 4, Koper, 2008., 503 – 526; Branka GRBAVAC, Svakodnevni život notara u jednoj kasnosrednjovjekovnoj dalmatinskoj komuni – primjer Zadra, *Kolo, časopis Matice hrvatske*, god. XVI., br. 4, Zagreb, 2006., 161 – 177.

¹⁸ Stephan Karl SANDER-FAES, *Urban Elites of Zadar. Dalmatia and the Venetian Commonwealth (1540–1569)*, Roma, 2013.

¹⁹ Uz već navedena djela Marie Pie Pedani Fabris i Darka Darovca, vidi i: Darko DAROVEC, *Notarjeva javna vera: notarji in vicedomini v Kopru, Izoli in Piranu v obdobju Beneške republike*, Koper, 1994. Konkretnije vezano za bilježničku službu u Dalmaciji u razdoblju mletačke uprave, jednu informativnu crticu donosi Ivan Pederin u svojem djelu, Ivan PEDERIN, *Mletačka uprava, privreda i politika u Dalmaciji (1409. – 1797.)*, Dubrovnik, 1990., 103 – 104.

Pedani Fabris, talijanski su povjesničari posvetili određenu pažnju bilježničkoj službi u ranom novom vijeku.²⁰

Što se pak tiče rada na objavljivanju izvorne građe, on je tek na početku. Trenutno je u časopisu *Starine* i ediciji *Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium* u dva sveska obrađen opus jednog bilježnika iz sredine 18. stoljeća,²¹ dok za ono prethodno još uvijek nema objavljenih znanstvenih radova koji su se posvetili ovoj problematici, iako se započelo s pothvatom pripremanja izvornog materijala za objavljivanje javnobilježničke građe iz 17. stoljeća.²²

Svakako, kada se govori o bilježničkoj službi na čitavoj istočnojadranskoj obali, ne smije se zanemariti ni fenomen glagoljskih bilježnika. Ipak, o njima u ovom radu neće biti više riječi što zbog specifičnosti pisma i paleografskih karakteristika potrebnih za razumijevanje ove vrste bilježničke građe, što zbog fokusiranosti istraživanja na urbanu sredinu u kojoj glagoljica nije korištena u administrativne svrhe. Svejedno, glagoljski bilježnici čitavoj su instituciji javnog bilježništva u mletačkoj Provinciji Dalmaciji i Albaniji, inače pod izuzetno jakim utjecajem bilježničke prakse s Apeninskog poluotoka, ipak davali poseban karakter i u sagledavanju šire slike javnog bilježništva na

²⁰ O tome u: Maria Silvia GRANDI VARSORI, Note di una ricerca sul notariato nella Terraferma veneta del XVIII secolo, u: *Venezia e la terraferma attraverso le relazioni dei rettori. Atti del convegno, Trieste 23–24 ottobre 1980*, ur. Amelio Tagliaferri, Milano, 1981., 191 – 201; Elena di MARCO, Il notariato nella Repubblica di Venezia e nella montagna carnica durante l'età moderna, *Rivista della Società Filologica Friulana „Graziadio Isaia Ascoli“*, LXXIX, 2, Udine, 2003., 227 – 260; Maria Gligiola di RENZO VILLATA, Per una storia del notariato nell'Italia centro-settentrionale, u: *Handbuch zur Geschichte des Notariats der europäischen Traditionen*, ur. Mathias Schmoeckel i Werner Schubert, Baden-Baden, 2009., 15 – 64; Angelica ZANATTA, *L'attività di un notaio veneziano del XVII secolo: Nicolò Bon nel 1649*, tesi di Laurea (diplomski rad), Università Ca' Foscari Venezia, 2013.

²¹ Juraj BALIĆ, Lovorka ČORALIĆ i Filip NOVOSEL, Oporuke iz fonda Spisi zadarskih bilježnika Državnog arhiva u Zadru: Antonio Calogera (1768. – 1772.), *Starine*, knj. 64, Zagreb, 2012., 113 – 183; Gradivo za povijest istočnoga Jadrana u ranom novom vijeku, sv. I. Spisi zadarskoga bilježnika Antonija Calogere (1768. – 1770.), u: *MSHSM*, sv. 57, prir. Juraj Balić, Lovorka Čoralić i Filip Novosel, Zagreb, 2014.; Gradivo za povijest istočnoga Jadrana u ranom novom vijeku, sv. II. Spisi zadarskoga bilježnika Antonija Calogere (1770. – 1772.), u: *MSHSM*, sv. 58, prir. Juraj Balić, Lovorka Čoralić i Filip Novosel, Zagreb, 2018.

²² Autor ovog članka ukazao je na rad zadarskih bilježnika 17. stoljeća izlaganjem pod naslovom *Surpassing language barriers in early modern Dalmatian urban space – public notaries in the city of Zadar in the mid-seventeenth century* na znanstvenom skupu *The Visibility of Strangers. Diasporas, Urban Spaces, and Material Pluralism in the Mediterranean*. Final Marie Curie Online Workshop održanom 7. i 8. listopada 2020. u Rimu. Rad je u pisanom obliku predan za postupak objavljivanja u zborniku radova, Filip NOVOSEL, *Surpassing language barriers in early modern Dalmatian urban space – public notaries in the city of Zadar in the mid-seventeenth century*, *The Visibility of Strangers. Diasporas, Urban Spaces, and Material Pluralism in the Mediterranean*, ur. Viviana Filomena Tagliaferri, Manchester, 2022. Objavljivanje prvog sveska isprava zadarskog bilježnika Franje Sorinija očekuje se u 2021. godini, također u ediciji *MSHSM* (v. bilj. 8).

prostoru istočnog Jadrana također čine neizostavnu kariku pa ih je na ovom mjestu bilo potrebno barem spomenuti.²³

JAVNI BILJEŽNICI ZADRA SREDINOM 17. STOLJEĆA I NJIHOV RAD

U ovdje razmatranom razdoblju trajanja Kandijskog rata, u Zadru je sveukupno djelovalo devet bilježnika. Na početku treba naglasiti kako se kod nekih vijek službe samo dotiče granica ovdje proučavanog razdoblja te njihov opus prije 1645. ili nakon 1669. godine nije uzet u obzir, ali kod većine čitav ili veći dio njihova materijala ipak spada unutar navedenih godina. Dakle, zadarski bilježnici djelatni u periodu od 1645. do 1669. godine poimence su i kronološki Ivan Brajčić, Bartolomej Lantana, Ivan Sorini, Ambroz Lomazzi, Šimun Brajčić, Ivan Ligniceo, Šimun Lovatello, Franjo Sorini i Franjo Lantana. Njihova ostavština čuva se u Državnom arhivu u Zadru unutar fonda naziva Bilježnici Zadra pod signaturom HR-DAZD-31.²⁴

Od škole do bilježničkog ureda – služba javnog bilježnika u Dalmaciji

Bilježnička služba u Dalmaciji, pa tako, jasno, i u Zadru, bila je odraz one u Veneciji, a time uopće i talijanske bilježničke prakse koja svoje korijenje vuče još iz antike. Svakako treba naglasiti kako ona u istočnojadranske komune nikako nije uvedena naglo konačnim dolaskom Mletačke Republike na vlast u Dalmaciji početkom 15. stoljeća čime se prekinuo nekakav bitno drukčiji sustav. Bilježnička služba je, dakako, u tom trenutku bila već naveliko prisutna kao posljedica općeg

²³ O hrvatskom glagoljskom bilježništvu u: Ivan BOTICA i Tomislav GALOVIĆ, Hrvatskoglagoljski notarijat u europskom kontekstu, u: *Hrvatsko glagoljaštvo u europskom okruženju*, ur. Vesna Badurina Stipčević, Sandra Požar i Franjo Velčić, Zagreb, 2015., 115 – 143. Primjer objavljenih glagoljskih bilježničkih isprava u: *Hrvatskoglagoljski notarijat otoka Krka. Notari Dubašnice*, sv. 1, prir. Tomislava Bošnjak Botica, Ivan Botica i Tomislav Galović, Zagreb, 2016.

²⁴ Hrvatska – Državni arhiv u Zadru (dalje: HR-DAZD), *Bilježnici Zadra* (dalje: BZ), Zuanne Braicich, busta (dalje b.) IX, fascicolo (dalje: fasc.) 9 i b. XIII, fasc. 14; HR-DAZD, BZ, Bartolomeo Lantana, b. I, fasc. 1-2; HR-DAZD, BZ, Zuanne Sorini, b. I, fasc. 1-5; HR-DAZD, BZ, Ambrogio Lomazzi, b. I, fasc. 1-3; HR-DAZD, BZ, Simon Braicich, b. I-VII, fasc. 1-9; HR-DAZD, BZ, Zuanne Ligniceo, b. I, fasc. 1-2; HR-DAZD, BZ, Simon Lovatello, b. I, fasc. 1-6; HR-DAZD, BZ, Francesco Sorini, b. I-II, fasc. 1-8; HR-DAZD, BZ, Francesco Lantana, b. I, fasc. 2. Općenito o fondu više u: *Vodič Državnog arhiva u Zadru*, sv. I, ur. Josip Kolanović, Zadar, 2014., 169 – 175. Kao napomenu za način navođenja imena i prezimena bilježnika, ovdje je potrebno naglasiti kako će se imena, s obzirom na to da su svi oni bili pripadnici lokalnog gradskog stanovništva, u samom tekstu kroatizirati pa će se tako, primjerice, *Zuanne* pisati *Ivan*, dok se prezimena neće mijenjati osim ako nije jasno vidljivo da su slavenskog podrijetla kao u slučaju *Braicich – Brajčić*. U bilješkama će se, pak, zadržati originalna verzija pod kojom su bilježnici navedeni u samom arhivskom fondu.

procesa razmjenjivanja najrazličitijih iskustava, uključujući i onih pravnih, između dvaju jadranskih obala odvijanih kroz čitavo razdoblje srednjeg vijeka.²⁵ Naravno, promjene su se događale, pa je tako bilježnička praksa kakva se zatiče u Zadru u trenutku kojim započinje ovo istraživanje, dakle sredinom 17. stoljeća, bila posljedica velikih administrativnih promjena u samoj Mletačkoj Republici tijekom 15. i 16. stoljeća. Tada, naime, dolazi do velikog usustavljanja bilježničke službe pri čemu se, između ostaloga, uspio riješiti i jedan od glavnih problema vezanih za ovu instituciju u Republici – sudjelovanje crkvenih osoba u tom poslu. Naime, dok su u drugim dijelovima Italije još pred rani novi vijek crkvenjaci napuštali ovu funkciju, u Veneciji su ju imali i dalje, što se napokon prekinulo uredbama iz 1514. i konačno 1531. godine čime se povećala autonomija javnih bilježnika u odnosu na crkvene vlasti. Još jedna godina, 1612., predstavlja važnu promjenu u radu bilježnika. Tada je Senat donio odluku kojom su se bilježnici prestali nazivati *imperiali auctoritate* već isključivo *venetae auctoritate* pri čemu im se ovlaštenje vršenja službe s čitavog Rimskog Carstva ograničilo samo na prostor Mletačke Republike.²⁶ Što se tiče samog broja djelatnih bilježnika u Veneciji, spomenutim se promjenama ograničio rad na njih 66 nazvanima *numerarii*, dok su ostali bili slobodni služiti diljem Republike. Naravno, najprofitabilnije mjesto bilo je uvijek ono u samoj središnjici. Ovdje opisane intervencije nisu ostale samo na papiru i one su u potpunosti profunkcionirale, makar su se tragovi stare prakse mogli naći još narednih stotinjak godina nakon velike promjene 1514. godine.²⁷ No, poslije ovih, do kraja postojanja Serenissime većih uvođenja novina vezanih za bilježničku službu nije bilo.

Navedene su reforme, uz brojne druge segmente, usustavile i uvjete potrebne za obavljanje bilježničke službe, a jedna od osnovnih kvalifikacija ticala se obrazovanja. Bez obzira na to što u pravilu nisu pripadali višim sferama pravnog sustava. Kao i svi ostali pravници bilježnici su općenito bili adekvatno školovani ljudi, što pogotovo vrijedi za Mletačku Republiku.²⁸ Naime, vlasti Serenissime temeljito su brinule za obrazovanost svojih činovnika pa su, kako bi rasteretile Sveučilište u Padovi, u 15. stoljeću osnovale posebnu školu u Veneciji, *Scuola di San Marco*, iako su budući bilježnici i pravnici od 16. stoljeća ipak ponovno uglavnom školovani u Padovi. U obrazovnom programu za javne bilježnike naglasak je bio stavljen na humanističke znanosti (*humane litterae*) s gramatikom i retorikom

²⁵ Više o tome u: B. GRBAVAC, Notari kao posrednici između Italije i Dalmacije, 504 – 515. O samom razvoju bilježničke službe na istočnojadranskoj obali u srednjem vijeku u: B. GRBAVAC, *Notarijat na istočnojadranskoj obali*, 11 – 65.

²⁶ M. P. PEDANI FABRIS, „*Veneta auctoritate notarius*“, 6 – 9.

²⁷ M. P. PEDANI FABRIS, „*Veneta auctoritate notarius*“, 16 – 18.

²⁸ W, J. BOUWSMA, *Lawyers and Early Modern Culture*, 317.

uz veliki naglasak na latinski, a ponekad i grčki jezik te lingvistikom, filologijom i povijesti. No, potreba za dodatnom edukacijom bilježnika očito je postojala pa se odredbom iz 1632. godine, uz već postojeće kriterije, nakon obavljenog školovanja uvodi pripravništvo u trajanju od dvije godine kako bi se napokon dobio status bilježnika.²⁹ Iako među ovdje prezentiranim bilježničkim spisima nema previše informacija o školovanju njihovih stvaratelja, donekle se može razabrati kako oni nisu odstupali od gore prikazanih prilika pa se tako u jednoj ispravi Ambroza Lomazzija iz 1652. godine kao njegov pomoćnik (*coadiutore*) spominje budući bilježnik Franjo Sorini,³⁰ a povremeno se u najrazličitijim slučajevima uz imena pojedinih bilježnika mogu naći titule doktora (*Dottor*), kao što je to slučaj kod Lignicea ili Lovatella.³¹ Inače, da su bilježnici morali imati adekvatan stupanj obrazovanja svakako potvrđuje i Zadarski statut u kojem se spominje ispit bilježnika pred komisijom četvorice gradskih plemića „...da se u Vijeću potvrdi podobnost rečenoga bilježnika koji se bude imao izabrati“.³²

Koliko god je služba javnog bilježništva u Mletačkoj Republici bila usustavljena reformama iz prve polovice 16. stoljeća i koliko je god Venecija predstavljala uzor ostatku svojeg posjeda, neke su razlike među komunama ipak postojale. Primjerice, da bi osoba postala javni bilježnik u samoj Veneciji, uz obrazovanost jedan od uvjeta bio je ili da je rođena u gradu ili da u njemu živi barem 15 godina.³³ No, u Zadru bilo kakav tomu sličan propis nije postojao. Štoviše, srednjovjekovna praksa poticala je angažiranje bilježnika stranaca kako bi se svaka potencijalna korupcija svela na minimum,³⁴ ali se uvidom u popis imena bilježnika lako može uočiti kako su mnogi od njih svejedno bili pripadnici lokalnog stanovništva.³⁵ Zapravo, svi su bilježnici djelatni u ovdje promatranom razdoblju bili pripadnici domaćih obitelji sa statusom građanina (*Cittadino*), i bez obzira na to što su mnogima od njih prezimena bila očito talijanskog podrijetla, većina je njih pripadala barem drugoj generaciji zadarskih građanskih obitelji. Jedinom iznimkom može se smatrati

²⁹ M. P. PEDANI FABRIS, „*Veneta auctoritate notarius*“, 60 – 61.

³⁰ HR-DAZD, BZ, Lomazzi, b. I, fasc. 2, 14. VII. 1652.

³¹ Za Lignicea v. HR-DAZD, BZ, Lomazzi, b. I, fasc. 1, 23. VI. 1655.; HR-DAZD, BZ, Lovatello, b. I, fasc. 1, 26. VI. 1656.; HR-DAZD, BZ, F. Sorini, b. I, fasc. 1, 12. VIII. 1656. i dalje. U slučaju Lovatella nije potpuno sigurno radi li se o spomenutom bilježniku ili njegovu pokojnom ocu Franji, ali s obzirom na to da je Šimun obavljao i dužnost kancelara, vjerojatnost da je stekao doktorat je velika, o tome u: HR-DAZD, BZ, F. Sorini, b. I, fasc. 1, 27. XI. 1657.; HR-DAZD, BZ, F. Sorini, b. I, fasc. 1, 28. XI. 1657.

³² Reformacije, 156., u: *Zadarski statut: sa svim reformacijama odnosno novim uredbama donesenima do godine 1563.* (dalje: ZS), prir. Josip Kolanović i Mate Križman, Zadar – Zagreb, 1997., 671.

³³ M. P. PEDANI FABRIS, „*Veneta Auctoritate notarius*“, 45.

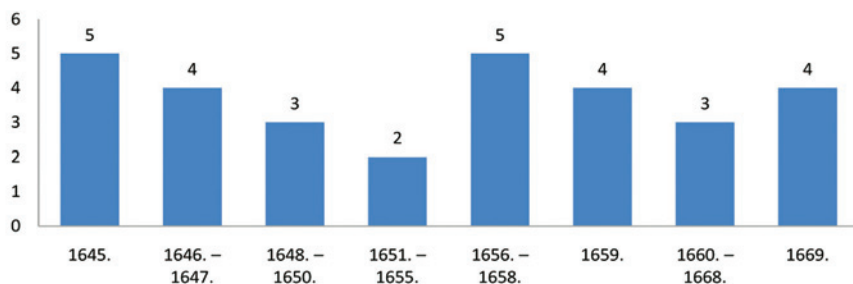
³⁴ J. STIPIŠIĆ, *Pomoćne povijesne znanosti*, 161.

³⁵ Cjeloviti popis bilježnika, u: *Vodič*, sv. I, 170 – 173.

Ambroz Lomazzi, očito došljak, kojemu je status *Cittadino Zadra* dodijeljen 1650. godine, nakon što je već započeo svoju bilježničku karijeru u gradu.³⁶ Na temelju ovoga teško bi bilo reći jesu li domaći ljudi imali neku konkretnu prednost pri dobivanju gradske bilježničke funkcije. Za bilo kakve zaključke ipak bi trebalo rekonstruirati živote ostalih bilježnika iz ranijeg odnosno kasnijeg razdoblja mletačke uprave jer samim uvidom u imena ne može se dobiti jasnija slika s obzirom na to da su sva latinizirana odnosno talijanizirana. No, sigurno je da su bilježnici koji su i sami bili iz Zadra ili okolnog područja bolje poznavali lokalne prilike nego došljaci s druge obale Jadrana i, još važnije, poznavali hrvatski jezik te imali praktičnu prednost u obavljanju ovog posla.

Za bolje razumijevanje rada zadarskih bilježnika korisno je zaviriti i u gradski statut. Iako konkretnih informacija nema previše, neki detalji o obvezama i plaćama bilježnika, ili njihovim sankcijama za nepoštivanje statuta, ipak se mogu saznati. Manjku većeg broja informacija u samom statutu razlog mogu biti i posebni kapitulari (*capitulares*) specijalizirani za propise pojedinih službi poput kneza, rektora ili sudaca, među kojima onaj za bilježnike nažalost nije sačuvan, makar se zna da je postojao. Ipak, bez obzira na sve, ne može se reći kako su zadarski ili statuti ostalih dalmatinskih komuna zanemarivali pravnu regulaciju institucije bilježnika, što svjedoči o važnosti bilježničke službe u svim segmentima urbanog života.³⁷ U svakom slučaju, u Zadru je redovito istovremeno djelovalo više bilježnika, što pokazuje koliko je njihov rad bio tražen. Detaljnije informacije o broju djelatnih bilježnika po analiziranim godinama donosi sljedeći grafikon.

GRAFIKON 1. Broj djelatnih bilježnika po pojedinim godinama

³⁶ HR-DAZD, *Knjiga zadarskih građana i pučana*, fol. 5v. O podrijetlu i građanskom statusu zadarskih bilježnika, više u: F. NOVOSEL, *Surpassing language barriers*, 6 – 7.

³⁷ B. GRBAVAC, *Notarska služba i komunalno zakonodavstvo*, 54 – 55 i 74.

Kada bi napokon ispunio sve uvjete za stupanje u bilježničku službu, bilježnik je mogao započeti svoju karijeru. No, sam vijek njihove službe mogao je znatno varirati. Iz raspoloživih izvora jasno je kako su jedni djelovali preko desetljeća dok su drugi tu dužnost obavljali samo nekoliko godina. Jednak nesrazmjer vidi se i u količini ostavljenih isprava koja ne korespondira nužno s trajanjem njihova bilježničkog angažmana u gradu što se može primijetiti ako se usporede, primjerice, Ivan Sorini i Lomazzi, čiji opusi u bitno različitom vremenskom rasponu, u pet odnosno 13 godina službe, sadržavaju otprilike jednak broj isprava, Sorinijev čak i nešto više. Nesrazmjer je još uočljiviji kod usporedbe Lovatella i Franje Sorinija koji su u jednako dugoj karijeri, bar što se tiče kronoloških granica ovog istraživanja, u trajanju od 13 godina, ostavili bitno različit broj isprava – prvi svega 143, a drugi neusporedivo veći, točnije 1261. Bez konkurencije i po duljini službe i po broju dokumenata ističe se Šimun Brajčić. On je u svojoj iznimno dugoj karijeri u trajanju od sveukupno 33 godine koja se proteže kroz čitavo ovdje razmatrano razdoblje, samo u tih četvrt stoljeća sastavio 3483 isprave, više od polovice sveukupnog broja svih ovdje analiziranih bilježničkih spisa.

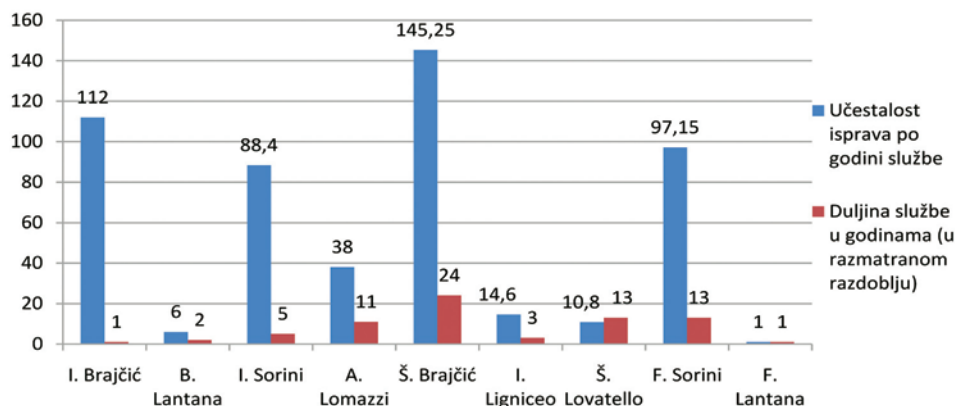
Koliko je dugo koji bilježnik vršio bilježničku službu i koliko je točno u tom periodu sačuvano njegovih spisa uzetih ovdje u obzir prikazuje sljedeća tablica, a priloženi grafikon ilustrira odnos trajanja cjelokupnog mandata pojedinog bilježnika unutar ovdje razmatranog razdoblja i njegove ostavštine na godišnjoj razini.³⁸

TABLICA 1. Trajanje službe pojedinog zadarskog bilježnika i broj sastavljenih isprava u razdoblju 1645. – 1669.

Ime i prezime bilježnika	Godine službe	Broj sastavljenih isprava
Ivan Brajčić	(1621. –)1645. ³⁹	112
Bartolomej Lantana	1645. – 1647.	12
Ivan Sorini	1645. – 1650.	444
Ambroz Lomazzi	1645. – 1658.	418
Šimun Brajčić	1645. – 1669. (1678.)	3483
Ivan Ligniceo	1656. – 1659.	44
Šimun Lovatello	1656. – 1669. (1671.)	143
Franjo Sorini	1656. – 1669. (1677.)	1261
Franjo Lantana	1669.(– 1687.)	1
		Ukupno: 5918

³⁸ Za izračune u obzir nisu uzete grupe isprava označene kao *Istrumenti minute* i *Carte varie* koje se također nalaze u ostavštinama pojedinih bilježnika. Naime, one predstavljaju samo svojevrstne skice isprava unošenih u službene spise s kojima nemaju sadržajne razlike o čemu će u nastavku biti više riječi.

³⁹ U slučaju kada izlaze iz kronološkog okvira ovog istraživanja, u zgradama se nalaze godine stvarnog početka odnosno završetka službe pojedinog bilježnika.

GRAFIKON 2. Godišnji prosjek napisanih isprava pojedinog bilježnika

Naravno, razlozi ovdje prikazanih nesrazmjera mogu biti razni. Jedno od pitanja postavljenih u ovom radu bilo je utjecaj vanjskih faktora, prvenstveno ratnih zbivanja, na obavljanje bilježničke službe. Međutim, iznesene brojke ne pokazuju kako su bilježnici bili izravno pogodeni trajanjem Kandijskog rata. Najveći broj godina, njih 12, u gradu su istovremeno djelovala tri bilježnika, i to ne u kontinuitetu, nego od 1648. do 1650. godine te u većem dijelu relativnog mira u 60-im godinama, da bi se u posljednjoj godini rata sveukupan broj povećao na četvoricu. Najmanji broj aktivnih bilježnika zabilježen je u vremenu između 1651. i 1655. godine. No ni ta se kriza ne smije pripisati ratnim zbivanjima, već devastirajućoj epidemiji kuge koja je 1649. na 1650. godinu uistinu teško pogodila čitavu istočnojadransku obalu i ostavila dugotrajnije posljedice od bilo kakvih ratnih zbivanja. U trajanju same epidemije vidljivo je kako su gotovo svi poslovi u gradu stali, što se izravno odrazilo i na broj sastavljenih bilježničkih isprava. Jedine vrste isprava koje su zaokupljale bilježnike bile su oporuke kojih se broj znatno povećao u odnosu na ostale ovdje razmatrane godine što dovoljno govori o preokupacijama gradskog stanovništva u vrijeme epidemije.⁴⁰ Uostalom, ako se pogleda popis bilježnika deset godina prije početka rata, u razdoblju kada je grad imao i veći broj stanovnika nego za vrijeme i nakon rata,⁴¹ može se primijetiti

⁴⁰ O tome više u: Filip NOVOSEL, *Društvene prilike i svakodnevlje Zadra u pozadini vojnih zbivanja za vrijeme Kandijskoga rata*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2019., 264 – 267. Pitanje sastavljanja oporuke u vrijeme epidemije kuge našlo se čak i u gradskom statutu. U njemu se govori kako se u vrijeme kuge ugovori smiju sastavljati bez ovjeritelja. Reformacije, 141., u: ZS, 643.

⁴¹ Tomislav RAUKAR, Ivo PETRICIOLI, Franjo ŠVELEC, Šime PERIČIĆ, *Zadar pod mletačkom upravom*, Zadar, 1987., 370 – 372.

kako je broj bilježnika bio čak i manji u odnosu na najveći dio ratnog razdoblja.⁴² Iako Zadar, zahvaljujući prvenstveno svojim jakim suvremenim fortifikacijama, ni u jednom trenutku trajanja rata nije bio ozbiljno ugrožen od strane neprijatelja, ne može reći kako opasnost nije postojala. No, unatoč pojačanom angažmanu lokalnog stanovništva u vojsci i ekonomskim poteškoćama koje svaki rat donosi, Zadar nije izgubio na trgovačkoj i prometnoj dinamičnosti te fluktuaciji ljudi pa se stoga ne može primijetiti razlika u intenzitetu rada bilježnika u godinama aktivnijih ratnih zbivanja i onim relativnog zatišja.

Zapravo su na samu ostavštinu pojedinih bilježnika mnogo izravnije utjecali drugi faktori. No, najprije se u obzir mora uzeti problem sačuvanosti ovdje analizirane građe koji pak ne objašnjava rad samih bilježnika. Naime, dok je kod nekih jasno kako je sva, ili gotovo sva, građa sačuvana, kod drugih su bilježnika vidljive kronološke „rupe“ u razdoblju njihova djelovanja. Primjerice, u opusu Lovatella između 1663. i 1667. godine ne postoji ni jedan spis, a manji su takvi nesrazmjeri primjetljivi i kod Lomazzija, što prije ukazuje upravo na problem sačuvanosti spisa spomenutih bilježnika, nego na njihovu višegodišnju neaktivnost tijekom cjelokupne službe. Ipak, koliko god bila otežavajuća, ova djelomično nepotpuna sačuvanost gradiva ne sakriva druge razloge variranja u produkciji samih bilježnika. Iz postojeće je građe vidljivo kako su i Lovatello i Lomazzi svake godine sastavljali otprilike jednak broj isprava, pa čak i da se njihovi izgubljeni spisi pronađu, teško da bi mogli toliko povećati njihove opuse i količinski ih izjednačiti s prethodno uspoređenim bilježnicima iz obitelji Sorini. Stoga, prema učestalosti sastavljanja isprava kod pojedinih bilježnika, jasno se vidi kako su neki od njih bili zaposleni svakodnevno, dok su drugi puno rjeđe angažirani za obavljanje ovog posla što može biti odraz različite kvalitete rada i kredibiliteta pojedinog bilježnika kod klijenata, ali i njihove preokupacije nekim drugim poslovima.⁴³ S obzirom na to da su i sami bili sastavni dio urbanog društva Zadra, iz bilježničkih spisa mogu se saznati i razni podaci o njihovim stvaraocima poput rodbinskih odnosa, ženidbenih planova, njihovoj ekonomskoj moći i slično, ali ovdje se ipak neće detaljnije ulaziti u sve aspekte života bilježnika koji se mogu iščitati iz dokumenata, već će se fokus zadržati na njihovu profesionalnom angažmanu. Samo kao ilustracija drugih bilježnikovih upravnih funkcija u gradu koja je mogla utjecati na njihovu bilježničku produktivnost, navest će se nekoliko slučajeva koje je zapisao ovdje

⁴² Vodič, sv. I, 172.

⁴³ O ovoj temi, ipak još uvijek vezanoj za razdoblje kasnog srednjeg vijeka, u: B. GRBAVAC, Notarska služba i komunalno zakonodavstvo, 68. O istoj tematici na primjeru ranonovovjekovnih bilježnika u Veneciji u: M. P. PEDANI FABRIS, „*Veneta auctoritate notarius*“, 29 – 30 i 107 – 108.

jedan od najzastupljenijih bilježnika, Franjo Sorini. Sastavljajući jednu ispravu o zemljišnoj kupoprodaji, Sorini je sam sebe spomenuo u posrednoj ulozi vlasnika susjednog posjeda, ali značajno je kako je uz svoje ime dodao i titulu priora te guvernadura dobara hospitala sv. Martina.⁴⁴ No, Franju Sorinija to očito nije spriječilo da vrlo revno obavlja svoj posao. Također, u više je isprava isti bilježnik svojem kolegi Ivanu Ligniceu, dijelom i u trajanju Ligniceova mandata, uz doktorsku i titulu javnog bilježnika, naveo i funkciju kancelara komunalne kancelarije (*canceliere, canceliere d'essa Cancellaria*).⁴⁵ Uz ovu dvojicu, i Šimun Lovatello nosio je titulu kancelara, a u jednom se slučaju ujedno spominje kao pravobranitelj siromašnih zatvorenika.⁴⁶

Dakle, uz samu bilježničku službu, pojedini bilježnici očito su u određenoj mjeri obavljali i druge poslove. Kada se u obzir uzmu bilježnički prihodi od samog sastavljanja isprava propisani gradskim statutom, jasno se vidi kako ova služba po profitabilnosti, koliko god bila cijenjena u društvu, nije u potpunosti korespondirala sa svojim laskavim društvenim statusom.⁴⁷ Iako su svi ovdje navedeni bilježnici posjedovali nekretnine u gradu ili okolici, uz iznimku dvojice bilježnika iz bogate zadarske trgovačke obitelji Lantana, prije se može reći kako su po svojoj materijalnoj moći spadali u srednje imućne stanovnike grada. Stoga ne čudi kako je dio njih obavljao razne druge službe u gradskoj upravi, ne čineći to samo zbog prestiža već i iz potrebe povećanja vlastitih prihoda. Koristeći na razne načine solidno obrazovanje i reputaciju u društvu stečenu pripadnošću bilježničkoj profesiji, pojedincima zasigurno nije bilo teško dolaziti i do nekih drugih, lukrativnijih funkcija.⁴⁸ No, iako je iz upravo prikazanog jasno kako je angažman na drugim poslovima mogao ostaviti traga na produktivnosti u bilježničkoj službi, to je očito uvelike ovisilo i o samom radnom kapacitetu pojedinca.

⁴⁴ HR-DAZD, BZ, F. Sorini, b. I, fasc. 1, 16. II. 1662. „...priere et guernadore del Hospedale di San Martino...“.

⁴⁵ HR-DAZD, BZ, F. Sorini, b. I, fasc. 1, 12. VIII. 1656.; HR-DAZD, BZ, F. Sorini, b. I, fasc. 1, 26. VIII. 1659.; HR-DAZD, BZ, F. Sorini, b. I, fasc. 1, fasc. 3, 19. XI. 1658.; HR-DAZD, BZ, F. Sorini, b. I, fasc. 1, 9. V. 1659.; HR-DAZD, BZ, F. Sorini, b. I, fasc. 1, 6. VI. 1659. Posebno oporuku Ivana Lignicea, i u ovom slučaju s titulom kancelara, v. HR-DAZD, BZ, F. Sorini, b. II, fasc. 8, 8. I. 1660.

⁴⁶ HR-DAZD, BZ, F. Sorini, b. I, fasc. 1, 20. X. 1661.; HR-DAZD, BZ, F. Sorini, b. I, fasc. 1, 29. XII. 1661.; HR-DAZD, BZ, F. Sorini, b. I, fasc. 1, fasc. 3, 17. II. 1662.; HR-DAZD, BZ, F. Sorini, b. I, fasc. 1, 27. I. 1657. „...auocato di poueri priggioni...“.

⁴⁷ O cijenama za sastavljanje oporuka i ostalih vrsta isprava v. Knjiga druga, Naslov XVII, Glava 99.-101., u: ZS, 215.

⁴⁸ O nesrazmjeru materijalne moći i društvenog statusa zadarskih bilježnika v. F. NOVOSEL, *Surpassing language barriers*, 8.

Već je rečeno kako su bilježnici u ranom novom vijeku kao pripadnici pravničke profesije bili u neposrednoj komunikaciji s najvećim brojem ljudi određene zajednice. Ta konstatacija u potpunosti vrijedi i za bilježnike u Zadru. Kroz njihove se isprave vrlo jasno može vidjeti kako su za svoje klijente primali i domaće stanovništvo i strance. Kada se u obzir uzmu društvene razlike, također se vrlo lako može uočiti kako su bilježnici bili otvoreni jednako za suradnju s gradskim patricijima i ostalim neplemićkim pripadnicima gradske ili strane elite, kao i sa sitnim građanstvom i ljudima na društvenim marginama, nebitno pripadali oni lokalnom stanovništvu ili predstavljali strance. Određene tendencije kod pojedinih bilježnika jesu postojale, ali ni jedan od njih nije bio isključivo rezerviran za klijentelu koja je pripadala samo jednoj društvenoj skupini, a isto se može primijetiti i kada se u obzir uzmu profesionalne skupine jer su usluge bilježnika tražili kako visoki tako i niski pripadnici upravnih, vojnih i crkvenih institucija, bogati trgovci i sitni obrtnici ili siromašni seljaci iz okolice.⁴⁹ Učestalost pojavljivanja domaćeg stanovništva i stranaca te određene društvene ili profesionalne skupine prije je ovisila o njihovim pripadnicima nego o bilježnikovu izboru, stoga razloge češćeg odnosno rjeđeg angažiranja bilježnika za svoje poslove treba tražiti u potrebama i mogućnostima klijentele, a ne u izbirljivosti samih bilježnika.

Bilježnička isprava – odraz rada javnog bilježnika

Nakon ovog kratkog opisa prirode posla javnih bilježnika, vrijeme je da se pažnja posveti i njihovu finalnom produktu – bilježničkim spisima. Drugim riječima, u nastavku će se ukratko opisati kako su bilježnički spisi nastajali, koje su sve specifičnosti njihova izgleda, što sve sadržavaju te na kraju i koji je uopće njihov značaj i vrijednost za povijesna istraživanja.

Kada se samo pogleda fizički izgled opusa javnih bilježnika, može se pretpostaviti kako njihov rad nipošto nije bio monoton. Bilježnici su svoje isprave često sastavljali u različitim situacijama ne uvijek pretjerano adekvatnim za pisanje, na papirima različitog formata i kvalitete. O tome nas oni sami konstantno obavještavaju jer svaki dokument, uz pokoju iznimku, završava eshatokolom u kojem se, između ostaloga, u pravilu navodi i točno mjesto sastavljanja isprave,⁵⁰ iz čega se vidi kako njihov rad nije bio samo kancelarijski. Naime, oni su redovito

⁴⁹ Primjerice, prisutnost klijenata iz redova gradskog patricijata najmanja je kod Ivana Brajčića, 34.42 %, dok je kod Šimuna Lovatella zabilježeno njih 69.23 %, F. NOVOSEL, *Društvene prilike i svakodnevlje Zadra*, 85; F. NOVOSEL, *Surpassing language barriers*, 15.

⁵⁰ Redoviti početak formule eshatokola glasi: „Fatto in Zara nella...“

išli od jednog do drugog gradskog punkta sastavljajući svoje spise, što je njihov rad činilo prilično, kako bismo današnjim rječnikom rekli, „terenskim“. Najčešće bilježnici ipak jesu radili u prostorima javnih institucija poput sudske kancelarije (*Cancellaria Prettoria*), pokrajinske kancelarije (*Cancellaria della Magnifica Comunità*), potom kneževе palače (*Palazzo del Conte di Zara*) ili palače generalata (*Pallazo Generalato*), *Sacro Monte di Pietà* i slično, ali su posjećivali i crkvene ustanove poput nadbiskupske palače (*Palazzo di Arcivescouato*) te, mnogo češće, prostore raznih samostana. Često su se pri svojem radu mogli sresti i u privatnim ili javno-privatnim prostorima, ponekad u svojim domovima poput bilježnika Ivana Brajčića, ali su ipak uglavnom posjećivali kuće i prebivališta stranaka koje su sklapale ugovor, razne dućane, brijačnice i ljekarne, ne uvijek izravno vezane za slučaj o kojem se u ugovoru radilo, a nije bilo isključeno ni da posjete kuću sudca istražitelja koji je samo bio dužan potpisati upravo sastavljen dokument. No ništa manji broj isprava nije napisan na otvorenim javnim prostorima. Tako bilježnici za mjesto sastavljanja redovito navode kako su ugovor sklopili na nekom od gradskih trgova, pokraj raznih gradskih građevina, na jednoj od ulica, u luci, a vrlo je često mjesto okupljanja bila i gradska loža (*loggia del Commun*).⁵¹ Naravno, među ovim uobičajenim mjestima ponekad se nalaze i neke zaista zanimljive lokacije poput tamnice u koju je Franjo Sorini došao kako bi sastavio oporuku osuđeniku na smrt.⁵² Isti je bilježnik sastavio nekoliko isprava na grobljima koja su redovito bila u sklopu crkve ili samostana,⁵³ a njegov prethodnik i stariji brat, Zuanne Sorini, za bilježenje jednog ugovora morao je otići na galiju (*galleria Bergamasca*).⁵⁴

Iako je ovakav dinamičan način rada mogao rezultirati neurednošću, bilježnici su sve spise nastale na licu mjesta zakonski bili dužni prepisivati u posebne knjige nazivane *Protocollo* ili *Registro*. Tako su njihovi porazbacani zapisi s različitih papira, koji se nisu uništavali već su se pohranjivali u zasebne sveščice pod nazivom *Carte varie / Istrumenti minute*, dobivali urednu formu u bilježnicama otprilike formata današnjeg A4 koje su u pravilu sadržavale 50 listova.⁵⁵ Cjelokupna sačuvana građa stoga je uredno posložena i u dobrom

⁵¹ S obzirom na konstantno spominjanje ovdje navedenih lokacija, nije se smatralo potrebnim u bilješki navoditi dokumente u kojima se one javljaju.

⁵² HR-DAZD, BZ, F. Sorini, b. II, fasc. 8, 1. VIII. 1659.

⁵³ HR-DAZD, BZ, F. Sorini, b. I, fasc. 1, 16. X. 1657.; HR-DAZD, BZ, F. Sorini, b. I, fasc. 1, 5. XI. 1657.; HR-DAZD, BZ, F. Sorini, b. I, fasc. 3, 24. XI. 1657.

⁵⁴ HR-DAZD, BZ, Z. Sorini, b. I, fasc. 1, 4. V. 1648. Iako se izričito ne navodi u dokumentu, teško da je Sorini plovio, mnogo je veća vjerojatnost da je galija bila usidrena u luci.

⁵⁵ O tome izravno govori gradski statut, u: Knjiga druga, Naslov XVII, Glava 89., 93., 96.; Knjiga treća, Naslov XXV, Glava 118., u: ZS, 209, 211, 213 i 359.

stanju s iznimkom dijela poneke bilježnice ili samo pokojeg lista oštećenih vlagom odnosno ugrizima životinja, najvjerojatnije moljcima i miševima, ali nikad znatnije da bi veći broj dokumenata ili njihovih dijelova bio nečitak što bi stvaralo ozbiljnije probleme kod njihove upotrebe u istraživačke svrhe. Uz oštećenje, jedine probleme pri iščitavanju građe može predstavljati izbljedjela tinta loše kvalitete kao posljedica štedljivosti (ili možda škrтости) pojedinog bilježnika, kao i njihova osobna urednost, što na kraju može biti i zanimljiv pokazatelj općih karakternih osobina pojedinca. Naime, dok su neki, poput Franje Sorinija, bili iznimno pedantni, do te mjere da su, osim uredne i točne kronološke posloženosti i sastavljanja indeksa imena, početke svojih bilježnica čak ukrašavali raznim crtežima, drugi su svoje spise neredovito prepisivali u spomenute standardne bilježnice pa bi originalne zapise držali porazbacane u zasebnim listovima, nepovezanim i ponekad nepotpuno ili uopće nedatiranim, po čemu, kao potpuni antipod navedenom Soriniju, nadaleko prednjači Ambroz Lomazzi. Naravno, u obranu samih bilježnika, treba navesti kako neurednost ponekad može biti i posljedica nekog nemarnog kasnijeg istraživača koji je ispreslagao papire u kutiji, ali ponekad je evidentno da je i sam bilježnik bio nemaran, što svakako jest slučaj kod spomenutog Lomazzija. Već fizički izgled njegova opusa odaje neurednost, a česte nepotpunosti poput nedatiranja isprava njegovu nemarnost, što je dovelo do toga da je Lomazzijeve počinjene pogreške morao naknadno ispravljati njegov bivši pomoćnik Franjo Sorini čemu jasno svjedoči jedan ugovor u kojem su se Franji obratile stranke koje su kod tada već pokojnog Lomazzija ranije sklopile ugovor u kojem ovaj nije naveo ni datum ni svjedoke, pa se čitava procedura morala ponoviti, ovaj put ispravno urednim perom Franje Sorinija.⁵⁶ Nemarnost, ujedno povezana s problemima birokracije, ponekad se vidi i po izostanku davanja dokumenata na obvezan potpis i ovjeru nadležnoj osobi – vijećniku ili sudcu istražitelju, za što su vlasti prijetile sankcijama. Na ovaj problem jasno ukazuje prijepis dokumenta koji se našao u inače nevelikom opusu bilježnika Ivana Lignicea. Naime, radi se o upozorenju generalnog providura Dalmacije i Albanije Catterina Cornara, datiranom 12. rujna 1667. godine, u kojem on nalaže da se u roku od dva mjeseca pod prijetnjom novčane kazne imaju registrirati svi spisi aktualnih bilježnika.⁵⁷ No kako se vidi kod bilježnika suvremenika objave

⁵⁶ HR-DAZD, BZ, F. Sorini, b. I, fasc. 1, 10. II. 1663. Lomazzijeva verzija nije sačuvana, ali se u Sorinijevu spisu navodi kako je sastavljena 1656. godine.

⁵⁷ HR-DAZD, BZ, Ligniceo, b. I, fasc. 1, 12. IX. 1667. Upozorenje se inače nalazi na samom početku Ligniceovih spisa i vezano je za bilo koji naredni njegov bilježnički spis, a uopće i izlazi iz kronoloških granica njegova djelovanja.

spomenute odluke generalnog providura, nitko očito nije pretjerano mario za opomene te mnogi dokumenti i dalje ostaju bez potpisa. Posebno je zanimljivo kako ni potpisani svjedoci spomenutog upozorenja, inače iznimno pedantan Franjo Sorini i ništa manje uredni Šimun Brajčić, svoje isprave nakon ovoga nisu redovito davali na ovjeru.

Što god da joj je bio razlog, spomenuta neurednost nikako nije proizlazila iz manjka edukacije. Naime, kao što je ranije navedeno, sami su bilježnici bili adekvatno školovani ljudi, što se vrlo jasno može vidjeti iz mnogih segmenata njihovih isprava. Obrazovanost im je omogućila da poštuju pravila koja je bilježnička služba određivala čime su isprave raznih bilježnika iz različitih razdoblja bile prilično unificirane, o čemu će nešto više riječi biti u nastavku, a zahvaljujući svemu tomu danas je snalaženje u toj golemoj građi i njezino razumijevanje povjesničarima uvelike olakšano. Kao jedan od primarnih rezultata njihove obrazovanosti, svi ovdje analizirani bilježnici pisali su lijepim ili, u najgorem slučaju, čitljivim rukopisom. Oni su svoje isprave bilježili tada već duboko ukorijenjenom kurzivnom humanistikom, a ni jedan u svojim spisima ne odskaače od uobičajenih standardiziranih formula ili abrevijacija kojih ionako nema previše, što uvelike olakšava praćenje i komparaciju dokumenata različitih sastavljača. Prepravljajna koja bi umanjila preglednost samog teksta vrlo su rijetka te ponovno prvenstveno ovise o pedantnosti svakog pojedinog bilježnika, a ponekad se na marginama listova mogu naći svakojake dopune, često i kao posljedica intervencije neke druge osobe, ne ometajući opet time preglednost samog teksta.

Struktura dokumenata je jednostavna, točnije uglavnom je podijeljena na tri osnovna dijela: protokol, korpus i eshatokol s eventualnim dodatcima na kraju poput popisa miraza, procjene dobara, popisa vojnika kada je riječ o neakvim skupnim potraživanjima njihovih plaća ili prijepisa starije isprave na koju se tekuća odnosi i slično, te se takav redoslijed gotovo u potpunosti poštuje. Protokol je standardizirani dio koji sadrži dataciju isprave zajedno s imenima trenutnog dužda i zadarskog kneza te kancelara ili sudca istražitelja. Slijedi središnji dio isprave, korpus, koji donosi sve podatke vezane za slučaj o kojemu je riječ i njegove aktere te njegova duljina zbog svega toga može znatno varirati, a ponekad, ako se radi o kompliciranijem slučaju, i sama njegova struktura može biti podijeljena na više dijelova. Kako je već ranije spomenuto, svaka isprava završava eshatokolom u kojem se navodi mjesto njezina sastavljanja i imena svjedoka prisutnih pri tom činu, pri čemu također nema nekih bitnih nejednakosti među spisima. Nakon same isprave u pravilu bi trebala slijediti ovjera u obliku potpisa kancelara ili sudca istražitelja što se, kako se vidjelo,

povremeno zanemarivalo. Još jedan oblik ovjere, koji se ipak uglavnom stavljao samo na početku i kraju pojedine bilježnice, bio je bilježnikov pečat.

Jezik isprava je u pravilu veneto. Samo se ponekad mogu naći i tekstovi na latinskom jeziku redovito vezani za crkvene poslove u kojima su prisutne strane crkvene osobe poput, primjerice, biskupa Riminija i apostolskog nuncija u Veneciji Angela Cecija koji se obratio Zadarskoj nadbiskupiji u vezi žalbe jedne redovnice,⁵⁸ ali se ponekad koristi i u slučajevima u potpunosti vezanim za domaće crkvene poslove.⁵⁹ No, u ovakvim se slučajevima uz latinski tekst obično prilaže i prijepis na službenom venetu. Zanimljivo je kako ponekad u dokumentu stoji podatak da je original sklopljen ranije izvan Zadra na hrvatskom jeziku nazivanom u ispravama redovito *lingua materna*, *idioma uolgare in illirico* ili *lingua illirica*,⁶⁰ a u Zadru se samo prevodi i službeno ovjerava.⁶¹ U nekoliko slučajeva čak se našao i priložen ili spomenuti original na glagoljici⁶² ili je pak sam bilježnik napravio prijepis na latinici na originalnom hrvatskom jeziku, kao što je to učinio Franjo Sorini.⁶³ Sve to i više nego jasno govori o višejezičnosti tadašnjeg obrazovanog gradskog stanovništva čiji su sastavni dio bili i bilježnici. Štoviše, u sredini u kojoj je prevladavao slavenski, hrvatski jezik, pa je tako za potrebe mletačke administracije osnovana i posebna institucija tumača,⁶⁴ bilježnici su se očito dobro snalazili u jeziku lokalne sredine iz koje su, kako se pokazalo, uglavnom i sami dolazili.⁶⁵ Iako tragova hrvatskog jezika u ovoj vrsti izvora ima malo, neki su vrlo ilustrativni. Možda su najbolji takvi primjeri višejezičnosti bilježnice ovdje zbog pedantnosti već više puta istaknutoga Franje Sorinija. On je, uz ostale elemente ukrašavanja, više svojih bilježnica instrumenata započinjao s nekoliko stihova na hrvatskom jeziku. Prema ovome se lako može zaključiti kako je Franjo Sorini, inače jedan od članova cijenjene zadarske građanske obitelji, ali bez sumnje talijanskog podrijetla, osim u administrativne svrhe,

⁵⁸ HR-DAZD, BZ, Z. Sorini, b. I, fasc. 1, 13. VIII. 1646.; HR-DAZD, BZ, Z. Sorini, b. I, fasc. 1, 10. IX. 1646.

⁵⁹ HR-DAZD, BZ, Ligniceo, b. I, fasc. 1, 20. IV. 1656.

⁶⁰ Za *lingua materna* u: HR-DAZD, BZ, F. Sorini, b. II, fasc. 8, 2. II. 1663. Za *idioma uolgare in illirico* u: HR-DAZD, BZ, F. Sorini, b. I, fasc. 1, 18. VIII. 1659. Za *lingua illirica* u: HR-DAZD, BZ, F. Sorini, b. I, fasc. 1, 16. X. 1662.

⁶¹ O tome govori i Zadarski statut, u: Reformacije, 111., u: ZS, 594 – 596.

⁶² HR-DAZD, BZ, Lomazzi, b. I, fasc. 1. Iako taj podatak u ovom kontekstu nije toliko bitan, vrijedi navesti kako je na početku lista latinicom dopisan datum 5. svibnja 1665., vrijeme daleko poslije smrti bilježnika Lomazzija.

⁶³ HR-DAZD, BZ, F. Sorini, b. I, fasc. 1, 31. I. 1669.

⁶⁴ O ovoj instituciji više u: I. PEDERIN, *Mletačka uprava*, 28 – 29; Tea MAYHEW, *Dalmatia between Ottoman and Venetian Rule*. Contado di Zara 1645–1718, Roma, 2008., 162.

⁶⁵ O tome više u: F. NOVOSEL, *Surpassing language barriers*, 6 – 7.

hrvatski jezik bez problema koristio i za svakodnevnu komunikaciju, a očito ga je znao do te mjere da se nije libio okušati ni u stihotvorstvu. Njegovi su stihovi svojevrsne kratke molitve za dobar, pošten i uspješan rad, a donose nam živ jezik onoga vremena. Ovdje se samo kao primjer navode stihovi s početka njegove šeste bilježnice:

Znan da suaki xeglion xudi,
Cae potribno gniemu imati,
Pres da uechi cini trudi,
Ou pocetak htij gliedati.⁶⁶

Kako je već naznačeno, materijal koji su ostavili zadarski bilježnici izuzetno je raznovrstan. No, o čemu su sve te isprave konkretno govorile? Najprije treba reći kako neke potrebe za uvođenjem posebne selekcije isprava na razne kategorije ovdje nema jer su ih na svoj način već kategorizirali sami bilježnici pa ih je dovoljno samo preuzeti, a učinili su to otprilike ovako: *Istrumenti*, *Istrumenti minute*, *Procure*, *Carte varie*, *Estimi*, *Processi et sentenze arbitrali*, *Inventari* i *Testamenti*, s tim da su punomoći (*Procure*) kod pojedinih bilježnika sastavni dio instrumenata. Treba napomenuti kako se nisu svi bilježnici bavili svim gore navedenim vrstama ugovora u istom opsegu pa, iako se *Istrumenti* i *Testamenti* mogu naći kod svih, najproduktivniji ovdje, Šimun Brajčić, u svojem golemom opusu od sedam busta ostavio je samo jedan sudski proces, dok se *Estimi*, primjerice, mogu naći samo kod Franje Sorinija.⁶⁷ *Istrumenti* su, kao najbrojnije, ujedno predstavljali i tematski najraznovrsnije isprave. Konkretno, ovoj skupini pripadaju najrazličitije vrste sporazuma vezane uz razne dogovore unutar i izvan obitelji, dugovanja, kupoprodaje i zakupi nekretnina i pokretnina, kao i sve ostale vrste novčarskih poslova, potom slijede ugovori o braku i mirazi, darovnice te rješenja prethodno vođenih sudskih sporova. *Istrumenti minute* i *Carte varie*, kako je već ukratko spomenuto ranije, bili su tekstovi sastavljeni na samom mjestu sklapanja ugovora bez potrebne detaljne strukture isprave te su služili kako nacrt za kasnije sastavljanje službenih isprava u svojem punom obliku.⁶⁸ *Procure*, također vrlo brojne, predstavljaju punomoći koje su se sklappale

⁶⁶ HR-DAZD, BZ, F. Sorini, b. I, fasc. 1, kazala, 1659.–1660. Prvih pet bilježnica i njima pripadajućih kratkih pjesama priređeno je za objavljivanje prvog dijela isprava ovog bilježnika, v. bilj. 8.

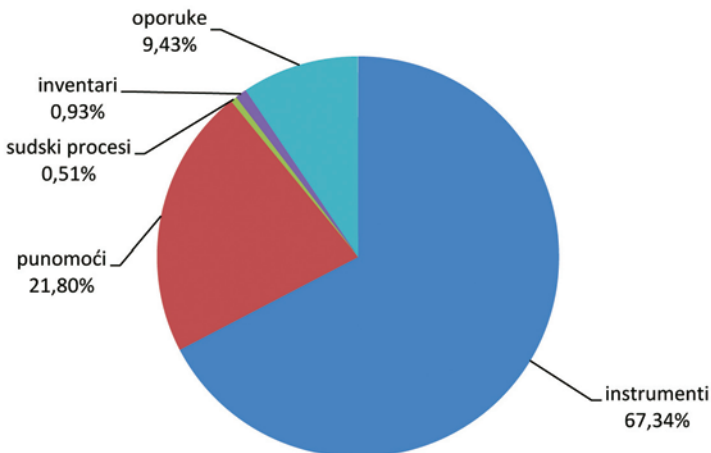
⁶⁷ Iako na kutiji (b. II) piše da se u njoj nalazi ova vrsta građe, ona na ovom mjestu nedostaje, a nema je ni u prvoj busti F. Sorinija te se ne zna gdje je zametnuta i postoji li više uopće, stoga će morati biti izostavljena iz kvantitativne analize izvora.

⁶⁸ Knjiga druga, Naslov XVII, Glava 93., u: ZS, 211 i J. STIPIŠIĆ, *Pomoćne povijesne znanosti*, 161 – 162.

za najrazličitije potrebe povezane s pravnim ili financijskim poslovima, a iako je u većini slučajeva opunomoćenik bio opunomoćitelju poznata osoba, ponekad su bili angažirani i profesionalni pravni zastupnici poput odvjetnika ili pravobranitelja. *Estimi* su procjene koje su izabrani procjenitelji vršili najčešće pri sklapanju raznih kupoprodajnih poslova i, iako ih se, kako je već rečeno, moglo naći samo kod Franje Sorinija, ostali bilježnici često donose procjene kao integralni dio drugih vrsta isprava, najčešće miraza. *Processi et sentenze arbitrali* sudski su procesi, a njihova je duljina znatno varirala, ovisno o složenosti procesa i samom problemu zbog kojeg su stranke završile na sudu. Ova vrsta čini najrjeđu skupinu isprava među bilježničkim spisima. Isprave u skupini pod nazivom *Inventari* također spadaju u skupinu isprava kojima su bilježnici bili rjeđe okupirani, a prilično su varirali u svojoj duljini jer su ih sastavljali kako bogati tako i siromašni stanovnici grada ili čak i stranci, pa se među njima mogu naći opisi iznimno raskošnih kućanstava, kao i sitna imovina osobe na rubu siromaštva. Najzad, *Testamenti* odnosno oporuke, također znatno variraju u duljini i detaljnosti što je, kao i u slučaju s inventarima, prvenstveno ovisilo o materijalnoj moći oporučitelja ili oporučiteljice, ali i broju nasljednika. Kada se govori o njihovoj zastupljenosti u ostavštinama bilježnika, one su vrlo uobičajen i čest dokument.

Sljedeći grafikon pokazuje točan omjer vrsta isprava prema njihovoj učestalosti.

GRAFIKON 3. Vrste bilježničkih isprava i njihova zastupljenost (1645. – 1669.)

Usporedbom prakse sastavljanja isprava pojedinih ovdje analiziranih bilježnika, lako je uočiti kako svi oni koriste jedan isti model pri sastavljanju isprava. Osim pedantnosti u organiziranju svojih bilježnica, razlike u radu gotovo da i nema, od načina sastavljanja pojedinih dijelova isprave pa do bilježenja vrlo raznolikih funkcija iz domene uprave, vojske ili Crkve pa sve do korištenja abrevijacija. Štoviše, kada se ovdje predstavljeni materijal uspoređuje s onim iz narednog stoljeća, ne nalaze se nikakve bitne razlike. Na temelju usporedbe objavljenih bilježničkih opusa Franje Sorinija i oko stotinu godina kasnijeg Antonija Calogere, već se ustvrdilo kako, osim nekih sitnica poput sastavljanja indeksa, sustavnih bilježaka na marginama i slično, bitnih razlika u radu ove dvojice vremenski udaljenih bilježnika nema. Uz standardnu strukturu svake pojedine isprave, značajnije različitosti ne mogu se naći čak ni u jeziku ili korištenju pojedinih abrevijacija i pravnih formula,⁶⁹ a s obzirom na to da ostali ovdje analizirani bilježnici ne odudaraju od prakse Franje Sorinija, razlike s novijim bilježnicima ne bi se mogle naći ni kod njih. Dakle, izvrsna osposobljenost za rad bilježnika, ali i velika briga mletačkih vlasti za funkcioniranje administracije na svim razinama, bilježničku su službu očito usustavili gotovo do savršenosti.

Percepcija službe javnog bilježnika od strane suvremenika

Kako se na bilježničku profesiju gledalo u onovremenom zadarskom društvu nije ništa manje važno pitanje od dosadašnjih, iako je svakako najneuhvatljivije. Da bi se iznijele barem neke indicije o tome, najprije bi trebalo pokušati otkriti koliko su oni bili pouzdani u svojem radu i mogu li se naći poveznice s Garzonijevom prilično oštrom kritikom sa samog početka ovog teksta. Međutim, iako je taj pomalo osebujni ranonovovjekovni učenjak inspirirao brojne ovdje citirane suvremene povjesničare da istraže taj kompleksni problem i otkriju nepravilnosti rada bilježnika u mnogim talijanskim komunama, odmah se mora reći kako nekoliko pomalo sumnjivih novčanih transakcija i kupoprodaja u tolikom broju ovdje korištenih isprava nije dovoljno kako bi se donijeli neki čvrsti zaključci o poštenosti ili nepoštenosti rada bilježnika u Zadru.⁷⁰ Uostalom, analizom tih slučajeva ne može se znati je li sam bilježnik vršio ikakav pritisak i uzimao neki profit ili su se obje stranke prethodno usmeno dogovorile oko neobičnih novčanih iznosa. Ipak, manjak dokaza ne mora nužno jamčiti da su

⁶⁹ Gradivo za povijest istočnoga Jadrana u ranom novom vijeku, sv. III., 8 – 9.

⁷⁰ HR-DAZD, BZ, F. Sorini, b. I, fasc. 1, 17. XI. 1659.; HR-DAZD, BZ, F. Sorini, b. I, fasc. 1, 11. IX. 1662. i 12. XI. 1664.

zadarski bilježnici beziznimno savjesno obavljali svoj posao, već se mora ostaviti mogućnost da su se eventualne prijevare jako vješto prikrivale. No, ako se u obzir uzmu vrlo stroge kazne za nepravilan rad, jasno je kako sudjelovanje u raznim malverzacijama nije bila opcija na koju bi se neki bilježnik olako odlučio. Naime, prema gradskom statutu, osim visokih novčanih kazni, za nepravilnosti otkrivene u svojem radu bilježnici su mogli izgubiti službu i mogućnost bilo kakvog zapošljavanja u nekim drugim gradskim institucijama.⁷¹ Zanimljivo je kako se sustav kažnjavanja bilježnika u Zadru može smatrati i podnošljivim u usporedbi sa Splitom – u tom se gradu onim bilježnicima koji nisu imali sredstava platiti iznimno visoku novčanu kaznu odsijecala desna ruka.⁷² No u usporedbi s praksom u onovremenoj Francuskoj gdje su se bilježnici koji su prekršili pravila struke kažnjavali vješanjem,⁷³ kazne u dalmatinskim komunama izgledaju blago. U svakom slučaju, iako se iz raspoloživih izvora ne može sa sigurnošću ustvrditi jesu li ili ne zadarski bilježnici krivotvorili svoje isprave i zloupotrebljavali svoj položaj, svakodnevica Zadrana bila je nezamisliva bez ove institucije. Koliko god su se bilježnici nekome mogli zamjeriti, njihove su usluge svejedno bile neophodne za obavljanje najrazličitijih poslova i u tom je smislu o njima ovisio i pripadnik gradske elite i siromašni seljak iz okolice grada, kao i stranci koji su samo privremeno boravili u gradu.

S druge strane, s obzirom na to da bilježnička služba, kako je navedeno, nije donosila iznadprosječne prihode, svaki je klijent bio važan. Bilježnika u Mletačkoj Republici nije nedostajalo, stoga je konkurencija bila jaka pa je svakome od njih u konačnici bilo u interesu da dobro obavlja svoj posao jer se time povećavao angažman. Štoviše, loša reputacija zbog eventualnog neodgovornog ponašanja prema klijentima bilježniku nije samo smanjivala opseg posla, što je značilo udar na budžet, nego je rušila i njegov kredibilitet kod sudca ako bi došlo do problema vezanog za vjerodostojnost dokumenta,⁷⁴ a time davala i loše reference za daljnji angažman kako u bilježničkoj tako i u bilo kojoj drugoj službi. Ponovno kao primjer neuspješnog bilježnika može poslužiti Ambroz Lomazzi. Dok su ostali živjeli unutar svojih materijalnih mogućnosti i podatci o nekakvim financijskim problemima u njihovim se slučajevima ne mogu naći, ovaj je bilježnik, zapravo

⁷¹ Knjiga druga, Naslov XVII, Glava 102.; Reformacije, 140., u: ZS, 217 i 641.

⁷² J. STIPIŠIĆ, *Pomoćne povijesne znanosti*, 162; B. GRBAVAC, Notarska služba i komunalno zakonodavstvo, 61.

⁷³ J. HARDWICK, *The Practice of Patriarchy*, 3.

⁷⁴ Laurie NUSSDORFER, Lost Faith: A Roman Prosecutor Reflects on Notaries' Crimes, u: *Beyond Florence. The Contours of Medieval and Early Modern Italy*, ur. Paula Findlen, Michelle M. Fontaine i Duane J. Osheim, Stanford, 2003., 112.

u dugove koje nije sam mogao otplatiti, morao za pomoć zatražiti gradsku Bratovštinu sv. Karla,⁷⁵ a na kraju je umro ostavivši neke druge dugove svojoj supruzi s malodobnom djecom.⁷⁶ Kada se uzme u obzir kako je Lomazzi neuredno obavljao svoju bilježničku službu, može se pretpostavljati da mu je to značajno utjecalo na reputaciju i štetilo poslu.

Na temelju iznesenog može se zaključiti kako je između bilježnika kao profesionalne skupine i stanovnika Zadra postojala jedna uzajamna potreba koja je stvarala svojevrsnu simbiozu. Stoga, bilježnici su bili sastavni dio društva u svakom smislu i među svojim sugrađanima nikako nisu spadali u neku skupinu omraženih ili izoliranih službenika. Štoviše, uz uobičajeni obiteljski život u koju bi spadala suradnja ne samo s najužim članovima obitelji već i sa širom rodbinom, bilježnici se često mogu naći i u raznim situacijama u kojima su ih sugrađani angažirali nevezano strogo za njihovu profesiju. Tako se oni redovito pojavljuju u ulozi svjedoka prilikom sastavljanja ugovora ili otvaranja oporuke, a Šimun Brajčić u jednom je slučaju predstavljao i svjedoka u jednom sudskom postupku.⁷⁷ Iako rjeđe, nije bilo neobično ni da ih se imenuje izvršiteljima oporuke ili opunomoćenicima,⁷⁸ a Šimunu Brajčiću i Franji Soriniju neki od sugrađana iz različitih su razloga dodijelili i donacije što dodatno govori o stavu drugih prema pojedinim bilježnicima.⁷⁹

Konačno, što god konkretno lokalni suvremenici mislili o zadarskim javnim bilježnicima, rezultati njihova rada ne govore samo o pojedinim bilježnicima nego i o samoj bilježničkoj kancelariji u Zadru. Iako se većina isprava, jasno, barem u jednoj mjeri odnosi na stanovništvo grada ili pripadajućeg distrikta, ili barem stranaca koji su trenutno boravili u gradu i na neki način bili s njim povezani, zanimljivo je kako među spisima sastavljanim u Zadru ima i onih koji sa samim gradom i njegovim ljudima nisu imali nikakve veze. Vrlo je indikativno što se upravo u Zadru presudilo Iseppu pokojnog Giacoma Rizzetta sa Zakinta

⁷⁵ HR-DAZD, BZ, Lovatello, b. I, fasc. 1, 29. X. 1658.

⁷⁶ HR-DAZD, BZ, F. Sorini, b. I, fasc. 1, 18. VI. 1661.; HR-DAZD, BZ, F. Sorini, b. II, fasc. 8, 21. XII. 1661.

⁷⁷ HR-DAZD, BZ, F. Sorini, b. I, fasc. 1, 16. IV. 1669.

⁷⁸ Za slučajeve izvršitelja oporuke, HR-DAZD, BZ, Z. Sorini, b. I, fasc. 1, 1. X. 1645.; HR-DAZD, BZ, Z. Sorini, b. I, fasc. 5, 10. XI. 1649.; F. Sorini, b. II, fasc. 8, 20. III. 1668. Za slučajeve opunomoćenika, HR-DAZD, BZ, Lomazzi, b. I, fasc. 1, 17. III. 1651.; HR-DAZD, BZ, Lomazzi, b. I, fasc. 1, 13. IX. 1658.; HR-DAZD, BZ, Ambrogio Lomazzi, b. I, fasc. 1, bez datuma, 1655.; HR-DAZD, BZ, Ambrogio Lomazzi, b. I, fasc. 1., bez datuma; HR-DAZD, BZ, F. Sorini, b. I, fasc. 3, 6. III. 1658.

⁷⁹ HR-DAZD, BZ, Z. Sorini, b. I, fasc. 1, 13. XII. 1649. Brajčiću je donaciju dodijelila Julija, udovica pok. Jurja Bunića zvanog Bariša. HR-DAZD, BZ, Lomazzi, b. I, fasc. 1, bez datuma 1655. Soriniju je donaciju dodijelila njegova opunomoćiteljica Margareta Stipanićka.

⁸⁰ HR-DAZD, BZ, Z. Braičich, b. IX, fasc. 9, 18. III. 1645.

optuženom za provalu u kancelariju mletačkoga baila na Krfu⁸⁰ ili što se obavila kupoprodaja nekretnina smještenih u Šibeniku u vlasništvu članova istaknute šibenske plemićke obitelji Divnić kako bi se otplatio dug ninskom plemiću Vitanoviću.⁸¹ Iako se javljaju akteri različitih društvenih skupina, ovdje navedeni, kao i drugi njima slični primjeri, govore o važnosti zadarske bilježničke kancelarije u odnosu na neke druge dalmatinske komune, ali i o praksi mletačkih vlasti u sudskim pitanjima pokrajina *Stato da mar*.⁸² Dakle, u kontekstu statusa Zadra kao glavnog grada Provincije, i nije tako čudno da su istaknute obitelji drugih istočnojadranskih komuna pravne usluge tražile u središnjici prije nego što bi se eventualno obratile u samu Veneciju, kao i da se upravo u Zadru zaključio sudski proces jednom sitnom kriminalcu s Levanta. Svi ovdje navedeni primjeri pokazuju kolika je bila važnost zadarske bilježničke kancelarije i izvan gradskih zidina ili granica distrikta te se ona stoga može pridružiti ostalim gradskim institucijama koje su Zadar činile pravim središtem mletačke Provincije Dalmacije i Albanije.

ZAKLJUČAK

Namjera ovog istraživanja generalno je bila ispuniti dvostruki zadatak. Prvi je bio analizirati jednu profesionalnu gradsku skupinu kroz način rada njezinih pripadnika. Kako bi se to postiglo, prikazale su se specifičnosti posla javnog bilježnika, od stjecanja kvalifikacija potrebnih za vršenje službe preko načina na koji su oni djelovali do ukazivanja na značaj njihova rada za čitavu zajednicu. Visoko obrazovani i cijenjeni u društvu, što je prije bila posljedica opće reputacije njihove službe nego njezine lukrativnosti, pa samim time osposobljeni za obavljanje i nekih drugih funkcija u gradu, bilježnici su svakako bili neizostavan faktor funkcioniranja gradskog života. Kolika je njihova važnost bila, uz samu količinu i sadržaj njihovih isprava koje otkrivaju kojim su sve poslovima svjedočili i s kojim su ljudima bili u kontaktu, mnogo govori i činjenica da ni ratno stanje nije uspjelo smanjiti potražnju za njihovim uslugama. Jedini faktor koji je uistinu poremetio rad javnih bilježnika u gradu bila je epidemija kuge koja je ionako ugasila svaku djelatnost u Provinciji, kako civilnu, tako i vojnu. No, bilo je potrebno prilično kratko vrijeme da se bilježnička služba vrati u normalan ritam i nastavi raditi s jednakim intenzitetom kao i prije epidemije.

⁸¹ HR-DAZD, BZ, F. Sorini, b. I, fasc. 1, 3. III. 1661.

⁸² O hijerarhiji sudova u pojedinim pokrajinama mletačkog *Stato da mar* u: Monique O'CONNELL, *Men of Empire. Power and Negotiation in Venice's Maritime State*, Baltimore, 2009., 86 – 87.

Drugi i ne manje važan cilj ovog rada bio je upozoriti na važnost ostavštine javnih bilježnika za povijesna istraživanja. Iako, kako je objašnjeno, ova vrsta arhivske građe nije nepoznata u hrvatskoj historiografiji, ona je za sada minimalno korištena kada se govori o istraživanjima ranog novog vijeka. Naravno, razlog tomu nije njihova slaba upotrebljivost ili pretjerana parcijalna sačuvanost. Vrijedi napomenuti kako je građa u Državnom arhivu u Zadru izuzetno kvalitetno ušćuvana i usustavljena prema pravilima suvremene arhivističke struke. Stoga, zahvaljujući svojem opsegu i još više svojoj raznolikosti, bilježnički spisi pružaju izvrstan uvid u društvenu svakodnevicu onog vremena, kako pojedinca tako i zajednice, ali i brojnih drugih tema vezanih za gospodarsku, crkvenu ili vojnu povijest, a ovdje još jednom treba naglasiti kako je, osim za povjesničare u strogom smislu riječi, ovaj materijal zbog svojih jezičnih karakteristika vrlo pogodan i za lingviste i filologe koji se bave poviješću talijanskog jezika.⁸³ Stoga se ovdje, uz sve specifičnosti samog bilježničkog posla, nastojalo dati i bolji uvid u nastanak, izgled i sadržaj samih bilježničkih isprava koje su, uostalom, uopće poslužile ovdje i kako bi se postigao prvi cilj, kako bi se upozorilo na vrijednost ove građe i dao barem mali poticaj i pomoć u snalaženju goleme ostavštine javnih bilježnika Zadra iz razdoblja mletačke uprave u Dalmaciji.

Na kraju, mora se naglasiti kako je javno bilježništvo ipak bila samo jedna u nizu pravnih službi u gradu. Sve one, zajedno s brojnim upravnim tijelima, činile su cjelinu koja je brinula da urbano društvo normalno funkcionira, iako je nepravilnosti u praksi naravno bilo. Međutim, kako su već brojni povjesničari ustvrdili, a njihove tvrdnje korespondiraju s rezultatima ovog istraživanja, upravo su bilježnici bili ti koji su izravno komunicirali s najvećim brojem i najraznovrsnijim ljudima u gradu. No, iako su bili važan faktor u kreiranju gradske svakodnevice i uspostavljanju komunikacije među pripadnicima različitih društvenih, materijalnih i etničkih skupina, i sami su bili dio tog gradskog svijeta koji je utjecao i na njihove živote. Stoga, za još bolje razumijevanje ove važne profesionalne skupine, osim samog obavljanja posla, bilo bi vrijedno pokušati istražiti i neke druge aspekte života njezinih pripadnika.

⁸³ Na mogućnosti koje ova građa pruža već je nekoliko puta upozoreno u ranijim radovima, u: Gradivo za povijest istočnoga Jadrana u ranom novom vijeku, sv. I., 12; Gradivo za povijest istočnoga Jadrana u ranom novom vijeku, sv. III., 9.

IZVORI I LITERATURA

ARHIVSKI IZVORI:

Državni arhiv u Zadru (HR-DAZD)-19, Knjiga zadarskih građana i pučana HR-DAZD-31, Bilježnici Zadra

OBJAVLJENI IZVORI:

Andrija pok. Petra iz Cantua, 1353.–1355., u: *Spisi zadarskih bilježnika / Notarilia Iadertina*, 4, prir. Robert Leljak, Zadar, 2001.

BALIĆ, Juraj, ČORALIĆ Lovorka, NOVOSEL Filip, Oporuke iz fonda Spisi zadarskih bilježnika Državnog arhiva u Zadru: Antonio Calogera (1768.–1772.), *Starine*, knj. 64, Zagreb, 2012., 113 – 183.

GARZONI, Thomaso, *La piazza univesale di tutte le professioni del mondo*, Seravalle di Venetia, 1605.

Gradivo za povijest istočnoga Jadrana u ranom novom vijeku, sv. I. Spisi zadarskoga bilježnika Antonija Calogere (1768.–1770.), u: *Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium* (dalje *MSHSM*), sv. 57, prir. Juraj Balić, Lovorka Čoralic i Filip Novosel, Zagreb, 2014.

Gradivo za povijest istočnoga Jadrana u ranom novom vijeku, sv. II. Spisi zadarskoga bilježnika Antonija Calogere (1770.–1772.), u: *MSHSM*, sv. 58, prir. Juraj Balić, Lovorka Čoralic i Filip Novosel, Zagreb, 2018.

Gradivo za povijest istočnoga Jadrana u ranom novom vijeku, sv. III: Spisi zadarskoga bilježnika Franje Sorinija (1656.–1659.), u: *MSHSM*, vol. 60, prir. Lovorka Čoralic i Filip Novosel, Zagreb, 2021. (u postupku objavljivanja).

Hrvatskoglagoljski notarijat otoka Krka. Notari Dubašnice, sv. 1, prir. Tomislava Bošnjak Botica, Ivan Botica i Tomislav Galović, Zagreb, 2016.

Spisi zadarskih bilježnika Henrika i Creste Tarallo, 1279.–1308., u: *Spisi zadarskih bilježnika*, 1, prir. Mirko Zajčić, Zadar, 1959.

Spisi zadarskih bilježnika Ivana Qualis Nikole pok. Ivana Gerarda iz Padove 1296.–1337., u: *Spisi zadarskih bilježnika*, 2, prir. Mirko Zajčić i Jakov Stipišić, Zadar, 1969.

Spisi zadarskog bilježnika Franje Manfreda de Surdis iz Piacenze, 1349.–1350., u: *Spisi zadarskih bilježnika*, prir. Jakov Stipišić, Zadar, 1977.

Splitski bilježnički spisi, sv. I. Spisi splitskog bilježnika Ivana pok. Čove iz Ankone od 1341. do 1344., u: *MSHSM*, vol. 53, prir. Jakov Stipišić i Ante Nazor, Zagreb, 2002.

Splitski bilježnički spisi, sv. II. Spisi splitskog bilježnika Albertola Bassanega od 1368. do 1369. godine, u: *MSHSM*, vol. 59, prir. Branka Grbavac, Damir Karbić i Arijana Kolak Bošnjak, Zagreb, 2020.

Šibenski bilježnici: Bonmateij iz Verone (1449.–1451.), prir. Ante Birin, Zagreb–Zadar–Šibenik, 2016.

Šibenski bilježnici: Juraj de Dominicis (1469. – 1470.), prir. Ante Birin, Zagreb–Zadar–Šibenik, 2018.

Zadarski statut: sa svim reformacijama odnosno novim uredbama donesenima do godine 1563., prir. Josip Kolanović i Mate Križman, Zadar–Zagreb, 1997.

ZAJČIĆ, Mirko, Spisi šibenskog notara Slavogosta, *Starine*, knj. 44, Zagreb, 1952., 201 – 296

Zilio pok. Gulielma de Albanis de Regio: bilježnički zapisi iz 1398. i 1400. godine, prir. Josip Kolanović, Zadar, 2016.

LITERATURA:

BARADA, Miho, *Dvije naše vladarske isprave*, Zagreb, 1937.

BARTULOVIĆ, Anita, Prilog životopisu zadarskoga bilježnika Petra Perencana (1365.–1392.), *Povijesni prilozi*, god. 35, br. 50, Zagreb, 2016., 49 – 69.

BENYOVSKY LATIN, Irena, BEGONJA, Sandra, Nekretnine u notarskim dokumentima 13. stoljeća: primjeri dalmatinskih gradova (Zadra, Šibenika, Trogira, Splita i Dubrovnika), *Povijesni prilozi*, god. 35, br. 51, Zagreb, 2016., 7 – 39.

BEUC, Ivan, Statut zadarske komune iz 1305. godine, *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu*, vol. 2, no. 1, Pazin – Rijeka, 1954., 491 – 781.

BOTICA, Ivan, GALOVIĆ, Tomislav, Hrvatskoglagoljski notarijat u europskom kontekstu, u: *Hrvatsko glagoljaštvo u europskom okružju*, ur. Vesna Badurina Stipčević, Sandra Požar i Franjo Velčić, Zagreb, 2015., 115 – 143.

BOUWSMA, William J., Lawyers and Early Modern Culture, *The American Historical Review*, vol. 78, no. 2, Bloomington, 1973., 305 – 308.

BUDEČ, Goran, *Svakodnevni život stanovnika Šibenika u drugoj polovini XV. stoljeća u zrcalu inventara i oporuka s posebnim osvrtom na razinu materijalne kulture*, doktorska disertacija, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, 2013.

BURNS, Kathryn, Notaries, Truth, Consequences, *The American Historical Review*, vol. 110, no. 2, Bloomington, 2005., 350 – 379.

ČREMOŠNIK, Gregor, Notarijat Lastova u srednjem vijeku, *Jugoslavenski istorijski časopis*, sv. V, br. 1-2, Ljubljana – Zagreb – Beograd, 1939., 40 – 103.

- DAROVEC, Darko, *Auscultauerint cum notario. Istrian Notaries and Vicedomini at the Time of the Republic of Venice*, Venezia, 2015.
- DAROVEC, Darko, *Notarjeva javna vera: notarji in vicedomini v Kopru, Izoli in Piranu v obdobju Beneške republike*, Koper, 1994.
- GRANDI VARSORI, Maria Silvia, Note di una ricerca sul notariato nella Terraferma veneta del XVIII secolo, u: *Venezia e la terraferma attraverso le relazioni dei rettori. Atti del convegno, Trieste 23–24 ottobre 1980*, ur. Amelio Tagliaferri, Milano, 1981., 191 – 201.
- GRBAVAC, Branka, Notari kao posrednici između Italije i Dalmacije – studije, službe, seobe između dvije obale Jadrana, *Acta Histriae*, god. 16, sv. 4, Koper, 2008., 503 – 526.
- GRBAVAC, Branka, *Notarijat na istočnojadranskoj obali od druge polovine 12. do kraja 14. stoljeća*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2010.
- GRBAVAC, Branka, Notarska služba i komunalno zakonodavstvo – notari u statutima Raba, Zadra, Šibenika, Splita i Trogira, u: *Sacerdotes, iudices, notarii...: posrednici među društvenim skupinama. Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa 2. istarski biennale*, sv. 2, gl. ur. Neven Budak, Poreč, 2007., 53 – 76.
- GRBAVAC, Branka, Svakodnevni život notara u jednoj kasnosrednjovjekovnoj dalmatinskoj komuni – primjer Zadra, *Kolo, časopis Matice hrvatske*, god. XVI., br. 4, Zagreb, 2006., 161 – 177.
- HARDWICK, Julie, *The Practice of Patriarchy. Gender and the Politics of Household Authority in Early Modern France*, University Park, 1998.
- KOSTRENČIĆ, Marko, *Fides publica (javna vera) u pravnoj istoriji Srba i Hrvata do kraja XV. veka*, Beograd, 1930.
- LADIĆ, Zoran, *Last will: passport to heaven. Urban last wills from late medieval Dalmatia wirh special attention to the legacies pro remedio animae and pias causas*, Zagreb, 2012.
- LADIĆ, Zoran, O procesu demokratizacije u pisanju kasnosrednjovjekovnih privatno-pravnih bilježničkih isprava u istočno-jadranskim komunama, *Zbornik Odsjeka povijesnih znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU*, 32, Zagreb, 2014., 39 – 66.
- MADUNIĆ, Domagoj, *Defensiones Dalmatiae. Governance and Logistics of the Venetian Defensive System in Dalmatia during the War of Crete (1645–1669)*, doktorska disertacija, Central European University, 2012.

- MARCO, Elena di, Il notariato nella Repubblica di Venezia e nella montagna carnica durante l'età moderna, *Rivista della Società Filologica Friulana*, „Graziadio Isaia Ascoli“, LXXIX, 2, Udine, 2003., 227 – 260.
- MARGETIĆ, Lujo, Funkcija i porijeklo službe egzaminatora u srednjovjekovnim komunama Hrvatskog Primorja i Dalmacije, *Starine*, knj. 55, Zagreb, 1971., 191 – 210.
- MARGETIĆ, Lujo, O javnoj vjeri i dispozitivnosti srednjovjekovnih notarskih isprava s osobitim obzirom na hrvatske primorske krajeve, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, sv. 4, br. 1, Zagreb, 1973., 5 – 79.
- MAYHEW, Tea, *Dalmatia between Ottoman and Venetian Rule*, Contado di Zara 1645–1718, Roma, 2008.
- MERWICK, Donna, *Death of a Notary. Conquest and Change in Colonial New York*, Ithaca & London, 1999.
- NOVOSEL, Filip, *Društvene prilike i svakodnevlje Zadra u pozadini vojnih zbivanja za vrijeme Kandijskoga rata*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2019.
- NOVOSEL, Filip, Surpassing language barriers in early modern Dalmatian urban space – public notaries in the city of Zadar in the mid-seventeenth century, u: *The Visibility of Strangers. Diasporas, Urban Spaces, and Material Pluralism in the Mediterranean*, ur. Viviana Filomena Tagliaferri, Manchester, 2022. (predano u postupak objavljivanja).
- NUSSDORFER, Laurie, *Brokers of Public Trust: Notaries in Early Modern Rome*, Baltimore, 2009.
- NUSSDORFER, Laurie, Lost Faith: A Roman Prosecutor Reflects on Notaries' Crimes, u: *Beyond Florence. The Contours of Medieval and Early Modern Italy*, ur. Paula Findlen, Michelle M. Fontaine i Duane J. Osheim, Stanford, 2003., 101 – 114.
- O'CONNELL, Monique, *Men of Empire. Power and Negotiation in Venice's Maritime State*. Baltimore, 2009.
- PEDANI FABRIS, Maria Pia, „*Veneta auctoritate notarius*“. *Storia del notariato veneziano (1514–1797)*, Milano, 1996.
- PEDERIN, Ivan, *Mletačka uprava, privreda i politika u Dalmaciji (1409.–1797.)*, Dubrovnik, 1990.
- RAUKAR, Tomislav, O izvorima i historiografiji za povijest Zadra u XV. stoljeću, *Historijski zbornik*, god. XXXI-XXXII, Zagreb, 1978. – 1979., 281 – 306.
- RAUKAR, Tomislav, PETRICIOLI, Ivo, ŠVELEC, Franjo, PERIČIĆ, Šime, *Zadar pod mletačkom upravom*, Zadar, 1987.

- RENZO VILLATA, Maria Gliiola di, Per una storia del notariato nell'Italia centro-settentrionale, u: *Handbuch zur Geschichte des Notariats der europäischen Traditionen*, ur. Mathias Schmoeckel i Werner Schubert, Baden-Baden, 2009., 15 – 64.
- SANDER-FAES, Stephan Karl, *Urban Elites of Zadar. Dalmatia and the Venetian Commonwealth (1540–1569)*, Roma, 2013.
- SHAE, James E., The informal economy of credit in early modern Venice, *The Historical Journal*, vol. 61, no. 3, Cambridge, 2018., 623 – 642.
- STIPIŠIĆ, Jakov, *Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi*, Zagreb, 1991.
- ŠUFFLAY, Milan pl. *Die Dalmatinische Privaturkunde*, Wien, 1903. (hrvatski prijevod: Milan ŠUFFLAY, *Dalmatinsko-hrvatska srednjovjekovna listina. Povijest hrvatskog notarijata od XI. do XV. stoljeća*, (prev. Darko Sagrak), Zagreb, 2000.
- Vodič Državnog arhiva u Zadru*, sv. I, ur. Josip Kolanović, Zadar, 2014.
- VRANDEČIĆ, Josip, *Borba za Jadran u ranom novom vijeku: mletačko-osmanski ratovi u venecijanskoj nuncijaturi*, Split, 2013.
- ZANATTA, Angelica, *L'attività di un notaio veneziano del XVII secolo: Nicolò Bon nel 1649*, tesi di Laurea (diplomski rad), Università Ca'Foscari Venezia, 2013.

Filip NOVOSEL

SERVICE OF NOTARIAL OFFICE IN DALMATIA UNDER THE
VENETIAN RULE – EXAMPLE OF THE MID-17TH CENTURY
ZADAR NOTARIES

SUMMARY

Notarial documents have long been recognised as suitable archival material among historians and are widely used in research on various topics. In this sense, however, their authors themselves have been largely neglected in foreign and especially in Croatian historiography. With a brief overview of the research of the early modern age done in domestic historiography, this paper focuses on the activities of notaries as a separate professional group in the city of Zadar in the mid-17th century and the final product of their work - notarial documents. First, by analysing the specifics of the service of Zadar notaries, from acquiring their qualifications, duration and scope of their work and the circle of people who needed notary services as clients, the article reconstructs certain aspects of early modern, primarily urban, society. Then, by focusing on the creation process and the format, content and meaning of notarial records, we point out the importance of these documents. Parallel with that, we indicate the importance of this service for the functioning of a whole urban community. At the same time, through the work of notaries, we take a hard look at their position in the social environment in which they operated in order to assess the credibility of their documents for historical research. Finally, by reconstructing this professional group's work in the societal context and notary practice in the entire Venetian Republic and presenting typical documents produced in Zadar during the Venetian administration, we wanted to contribute to a better understanding of this valuable type of archival material. We also attempted to encourage and facilitate possible future research and the work on publishing this type of archival material.

Keywords: notaries, 17th century, social history, Venetian Republic, Dalmatia, Zadar.

